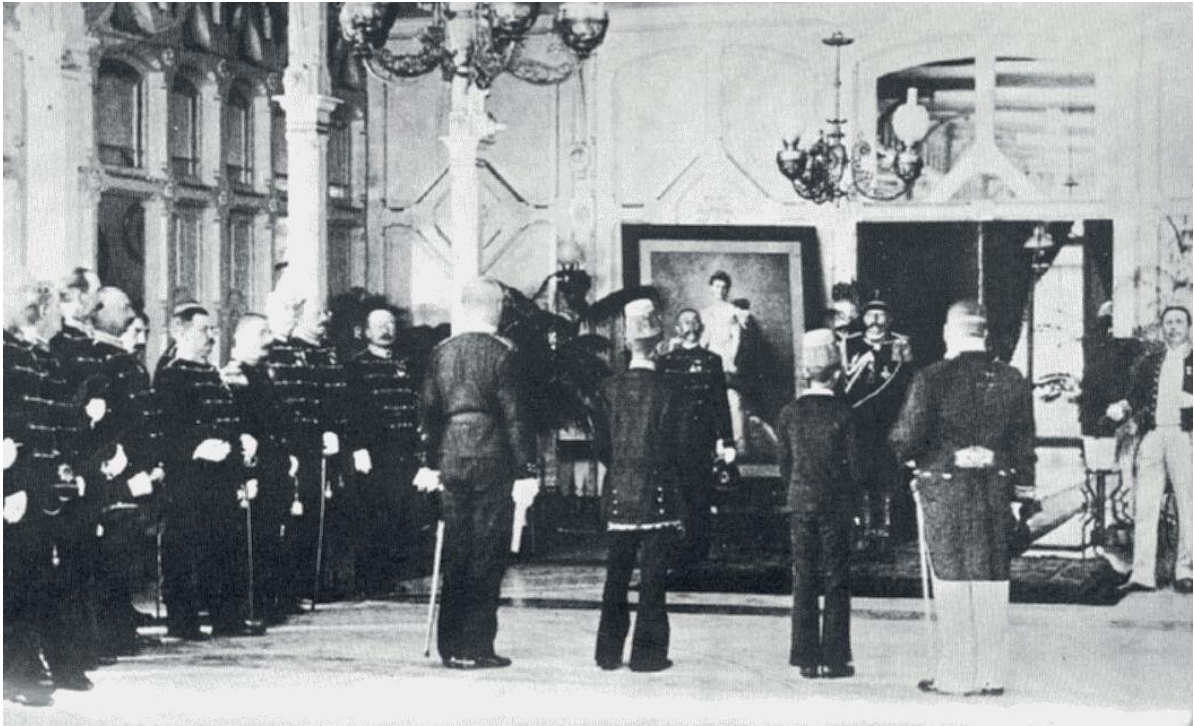

‘Onder de Hoede van de Allerhoogste’

Een analyse van de internationale reactie
op de Atjeh-oorlog, 1870-1903.

Sultan Mohammad Daoed zweert in 1903 eer aan koningin Wilhelmina
in het kantoor van de gouverneur van Atjeh.

Marcel Belderbos

3216217

Masterscriptie

Internationale Betrekkingen

in Historisch Perspectief

Remco Raben (tweede lezer: Duco Hellema)

20-08-2013

Inhoudsopgave

Inleiding	Pag. 3
1. Het panislamisme en het kalifaat	Pag. 8.
1.1 <i>Umma al-Islamiyya</i>	Pag. 9.
1.2 Het Panislamisme en het Kalifaat	Pag. 11.
2. Het sultanaat en de islam	Pag. 15.
2.1 <i>De Uleebalang en de oelama</i>	Pag. 15.
2.2 Islam in Atjeh	Pag. 17.
2.3 Serambi Mekka	Pag. 19.
3. Perang Sabil in Atjeh	Pag. 21.
3.1 De aanloop naar de oorlog	Pag. 21.
3.2 De heilige strijd	Pag. 25.
4. Abd al-Rahman al-Zahir, Het Osmaanse Rijk en het diplomatieke spel	Pag. 29.
4.1 'Onder den hoede van de Allerhoogste'	Pag. 30.
4.2 Van India tot Marrakech	Pag. 34.
4.3 De zoektocht breidt zich uit	Pag. 39.
5. Snouck Hurgronje, Van Heutsz en het eind van de Atjeh-oorlog	Pag. 44.
5.1 Associatie door educatie	Pag. 44.
5.2 Generaal Van Heutsz en het 'eind' van de oorlog	Pag. 46.
Conclusie	Pag. 48.
Bibliografie	Pag. 51.

‘Wij wisten toen nog niet dat er in Atjeh geen bepaalde krijgslieden bestaan,
maar dat alle Atjehers strijders zijn’.

Officier van Administratie bij de Koninklijke Nederlandse Marine, J.A. Kruijt

Inleiding

Het is druk op de Apollolaan in Amsterdam Zuid. Het is zaterdag 15 juni 1935, de dag dat Hare Majesteit koningin Wilhelmina onder toeziend oog van prinses Juliana en minister-president Hendrikus Colijn het ‘Van Heutsz monument’ onthult. Het bouwwerk bestaat uit een achttien meter hoge zuil en een stenen beeld van een vrouw met een wetsrol in haar hand geflankeerd door twee leeuwen. Op de sokkel is een plaquette aangebracht met een portret van Johannes Benedictus van Heutsz, ‘de pacificator van Atjeh’. 32 jaar eerder, in 1903, gaf sultan Mohammad Daoed zijn strijd tegen het Nederlands-Indisch leger op en kwam er formeel een eind aan 41 jaar oorlog.¹ Het conflict was echter nog niet voorbij. De periode die volgde was verre van vreedzaam. Tot 1938 werden de Nederlanders in Atjeh regelmatig opgeschrikt door bloedige aanslagen. De leiders van het verzet tegen de Nederlandse aanwezigheid pleegden hun aanvallen voornamelijk uit naam van hun geloof, de islam. Zij waren echter zonder internationale steun kansloos tegen de militaire overmacht van het Koninklijk Nederlands-Indische leger onder leiding van generaal Joannes Van Heutsz.

Het conflict tussen Nederland en het Atjehse sultanaat viel samen met een opleving van het panislamisme. Nadat de Osmaanse sultan Selim I in 1517 het Egyptische Mamluk sultanaat versloeg en daarmee hedendaags Syrië, Egypte en het Arabische schiereiland onder zijn controle bracht, werd hij in toenemende mate erkend als wereldlijk beschermheer van het islamitisch geloof. Drie eeuwen later, in de negentiende eeuw groeide onder invloed van de Afgaanse denker Sayyid Jamāl ad-Dīn al-Afghāni het moderne panislamisme uit tot een gezaghebbende stroming in de islamitische wereld. al-Afghāni’s propageerde een alomvattende islamitische staat onder één wereldlijk leider, de kalief. Zijn overtuigingen hadden een grote invloed op de Osmaanse sultan Abdülaziz. Hij profileerde zich in het tweede deel van de negentiende eeuw in toenemende mate als beschermheer van de gemeenschap van moslims. Het is dan ook niet verrassend dat Atjehse diplomaten aan de vooravond van de oorlog met het Nederlands-Indische leger naar Istanbul trokken om sultan Abdülaziz om steun te vragen.

Er is verrassend weinig diepgaand historisch onderzoek gedaan naar de invloed van het panislamisme op de Atjeh-oorlog. Het onderzoek dat verricht is benadert de oorlog als een conflict tussen het Atjehse sultanaat en het Nederlands-Indisch bestuur, met weinig aandacht voor de bredere internationale context. Naar mijn mening was het gebrek aan internationale steun voor de Atjehse strijders

---

¹ P. Van 't Veer, *De Atjeh-Oorlog* (Amsterdam 1969) 260.

doorslaggevend in het verloop van de Atjeh-oorlog. In deze scriptie onderzoek ik waarom de Osmaanse sultan in 1873 weigerde steun toe te zeggen aan de Atjehse diplomatieke missie in Istanbul en geef ik antwoord op de vraag op welke manier het Atjehse sultanaat religie probeerde te gebruiken om internationale steun te verwerven in de periode 1870-1903. Ik kies 1903 als eindpunt van de Atjeh oorlog, omdat in dit jaar sultan Mohammad Daoed de Nederlandse soevereiniteit over Atjeh formeel accepteerde.

Ik heb in dit onderzoek een aantal harde keuzes moeten maken. Hoewel ik erken dat er meerdere internationale actoren een rol hebben gespeeld in het verloop van de oorlog, richt ik mij voornamelijk op het verzoek om steun van de Atjehse diplomaat Abd al-Rahman al-Zahir aan de Osmaanse sultan. Sultan Abdülaziz was de meest gezaghebbende en voor de hand liggende medestander van het Atjehse sultanaat. Ik ga ook kort in op de relatie tussen Mekka en Atjeh. Een groot aantal Indische pelgrims reisden via Atjeh naar Mekka om daar de Hadj te verrichten. Samen met de aanwezigheid van Arabische islamgeleerden aan de hoven van Atjeh, zorgde dit ervoor dat de Atjehers voor religieuze sturing voornamelijk naar Mekka keken. Ten slotte behandel ik de Nederlandse pogingen om de dreigende internationalisering van het conflict tegen te gaan.

Historisch onderzoek naar de Atjeh-oorlog heeft het conflict tot dusverre voornamelijk vanuit Nederlandse perspectief bekeken. Historicus, officier in het Koninklijk Nederlandse-Indisch leger en Tweede Kamerlid E. B. Kielstra gaf in 1883 een overzicht van de Atjeh-oorlog tot dan toe. Zijn werk, *Beschrijving van den Atjeh-oorlog*, is een zakelijke samenvatting van de gebeurtenissen die volgens hem de Atjeh-oorlog kenmerkten. Het is opvallend dat Kielstra enkel militaire expedities beschrijft en zich niet richt op de bredere context waarbinnen het conflict zich afspeelde.² Historicus E. S. De Klerck onderkent in het voorwoord van zijn overzichtswerk *De Atjeh-oorlog* de tekortkomingen van Kielstra: 'De aard van het onderwerp mag voor het eerst ook in niet-militaire kringen belangstelling verwachten'. Voor De Klerck is de Atjeh-oorlog niet enkel een militaire onderneming, het is een 'nationale zaak'. Hij gaat dan ook uitgebreid in op de opbouw van de Atjehse samenleving en de internationale context waarbinnen de Atjeh-oorlog kon uitbreken. De Klerck redeneert volledig vanuit een Nederlands perspectief. Zo beschrijft hij uitvoerig het Londens Traktaat waarin de Nederlanders en de Britten hun invloedsferen in Zuidoost Azië verdeelden en het Sumatra-Traktaat waarin het Nederlands-Indisch bestuur tot een overeenkomst kwam met de sultan van Siak over de Nederlandse invloed in het gebied ten zuiden van Atjeh. De Klerck analyseert de internationale relaties van het Atjehse sultanaat niet.³

De Atjehse historicus Teuku Ibrahim Alfian beargumenteert dat de Atjehse krijgslieden hun strijd tegen de Nederlanders zagen als een *jihad*, een heilige strijd om de islam te beschermen. Zijn artikel 'Aceh and the Holy War' is één van de

---

² E. B. Kielstra, *Beschrijving van den Atjeh-oorlog met gebruikmaking der officieele bronnen, door het Departement van Koloniën daartoe afgestaan* (Den Haag 1883).

³ E. A. De Klerck, *De Atjeh-oorlog* (Den Haag 1912).

weinige onderzoeken die de Atjeh-oorlog tracht te beschrijven vanuit het perspectief van de Atjehers.⁴ Hoewel de aanpak van Alfian vernieuwend is en zijn argumentatie overtuigend, gaat het tien pagina's tellende artikel te weinig in op de consequenties van deze religieuze component van de oorlog en geeft het geen antwoord op de vraag hoe het sultanaat het religieuze discours gebruikte om internationale steun te verwerven voor de strijd tegen de Nederlanders.

Al deze onderzoeken behandelen het Atjehse verzet als losse groepen strijders die onder aanvoering van een religieuze leider het gevecht aangingen met de Nederlanders. Hoewel dit beeld, zeker voor de periode na de dood van alim en verzetsleider Teungku Sheikh Saman di Tiro in 1891, niet geheel onjuist is, gaat het voorbij aan de invloed die het Atjehse sultanaat voor het uitbreken van de oorlog had. De Atjehse sultan was anno 1873 wel degelijk in een positie om met enig gewicht te handelen als vertegenwoordiger van het Atjehse volk. Doordat de invloed van het sultanaat in historisch onderzoek naar de Atjeh-oorlog niet is onderkent, is te weinig onderzoek verricht naar de pogingen van de sultan en zijn adviseurs om de oorlog in hun voordeel te beslissen. In het 301 pagina's tellende overzicht van de Atjeh-oorlog van historicus Paul van 't Veer zijn welgeteld twee zinnen ingeruimd voor het Atjehse verzoek om steun aan sultan Abdülaziz: ' In 1868 was een Atjehs gezantschap naar Constantinopel gereisd om de sultan van Turkije als behoeder van het Kalifaat het oppergezag over het islamitische land Atjeh aan te bieden. [...] Het Atjehse gezantschap werd afgewezen, het zou terugkeren'.⁵ Van 't Veer gaat niet in op de argumenten die de Osmaanse sultan ertoe brachten het Atjehse verzoek af te wijzen.

Deze scriptie neemt de stelling van Teuku Ibrahim Alfian dat religie een belangrijke factor werd in het verzet tegen de Nederlandse aanwezigheid in noord-Sumatra over en analyseert hieruit de pogingen van de Atjehse diplomaat Rahman al-Zahir om internationale steun te verwerven. Uit archiefmateriaal blijkt dat Rahman al-Zahir door het Osmaanse sultanaat in Istanbul werd ontvangen als voorwaardig lid van het *Corps Diplomatique* en werd behandeld als vertegenwoordiger van het Atjehse volk. De Turken namen zijn verzoek om steun serieus in behandeling. De zware internationale druk, voornamelijk uitgeoefend door Rusland, Groot-Brittannië en Nederland samen met de benauwde financiële positie waar het Osmaanse Rijk zich in 1873 in bevond zorgde er echter voor dat sultan Abdülaziz het verzoek van Rahman al-Zahir afwees. Had deze beslissing anders uitgepakt en had de Osmaanse sultan wel noemenswaardige militaire en financiële steun geboden aan het sultanaat, had de Atjeh-oorlog mogelijk anders een andere afloop gekend. Dit onderzoek voegt nuance toe aan de bestaande geschiedschrijving over de Atjeh-oorlog. Het laat zien dat het Atjehse sultanaat op internationaal niveau serieus werd genomen voor aanvang van de oorlog. Het verzet tegen de Nederlanders uitte zich niet alleen in aanvallen op Nederlandse doelen door ongeorganiseerde groepen religieuze fanatici. Het sultanaat was in staat een gecoördineerde diplomatieke

---

⁴ T. I. Alfian, 'Aceh and the holy war (Prang Sabil)', in: A. Reid (ed.), *Verandah of violence* (Singapore 2006) 109-121.

⁵ Van 't Veer, *De Atjeh-oorlog*, 30.

campagne op te zetten om steun van wereldmachten als het Osmaanse Rijk, Frankrijk en de Verenigde Staten te verwerven.

Ik analyseer de diplomatieke strijd rond de Atjeh-oorlog door gebruik te maken van archiefstukken van de Nederlandse gezantschappen te Parijs, New York, Londen, en Istanbul. In correspondentie tussen het ministerie van Koloniën in Den Haag en gezanten wordt respectievelijk de positie van Frankrijk, de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en het Osmaanse Rijk met betrekking tot de Atjeh-oorlog duidelijk.

De hoekstenen van dit onderzoek zijn de nota's en berichten die heen en weer zijn gestuurd tussen de Nederlandse gezant te Istanbul Albert Heldewier en minister van Koloniën Fransen van der Putte. In uitgebreide correspondentie bericht Heldewier over pogingen van Rahman al-Zahir om Osmaanse hulp te vergaren. De Nederlandse gezant houdt de minister daarnaast op de hoogte van zijn eigen pogingen om internationale steun te verwerven om zo de Osmaanse sultan Abdülaziz onder druk te zetten het verzoek van Rahman al-Zahir af te wijzen. Fransen van der Putte berichtte op zijn beurt Heldewier over de informatie die hij van andere gezantschappen ontving betreffende de Atjeh-oorlog. Daarnaast instrueerde hij hem meerdere malen in niet mis te verstane bewoording dat elke vorm van Osmaanse bemoeienis in de Atjeh-kwestie onacceptabel was. Het verslag van de bespreking van de begroting voor Nederlands-Indië in de Tweede Kamer geeft een goed beeld van het politieke klimaat waarbinnen Fransen van der Putte dit beleid uitrolde.

Het archief van het Nederlandse gezantschap in Parijs bestaat voornamelijk uit correspondentie tussen de Nederlandse gezant Van Zuylen van Nijevelt en ministers van Koloniën Van Bosse en Fransen van der Putte. Al snel kon Van Zuylen van Nijevelt berichten dat de Franse regering niet in zou gaan op een mogelijk verzoek om steun van de Atjehers. Het overgrote deel van de nota's en berichten uit het archief hebben dan ook als onderwerp het Atjehse verzoek om steun aan de Osmaanse sultan in Istanbul. De aanwezigheid van Rahman al-Zahir aan het Osmaanse hof was binnen het *Corps Diplomatique* in Parijs het gesprek van de dag. Dit gaf Van Zuylen van Nijevelt de mogelijkheid de minister op de hoogte te houden van de mogelijke reacties van verschillende Europese grootmachten op het uitbreken van de Atjeh-oorlog.

De Verenigde Staten van Amerika was de enige westerse mogendheid die het verzoek van het Atjehse sultanaat serieus in overweging nam. Uit het archief van het Nederlandse gezantschap te Washington blijkt dat de Amerikaanse gezant te Singapore in gesprek was getreden met een Atjehse afvaardiging over een mogelijk bondgenootschap. Een groot deel van de correspondentie over Atjeh die in het archief van het gezantschap in Washington is opgenomen, gaat over dit samenwerkingsverbond. In tientallen nota's en berichten bespreken minister Fransen van der Putte en gezant B. Westenberg hoe het best de Amerikaanse officials onder druk te zetten om hen ertoe te brengen het Atjehse verzoek alsnog af te wijzen.

Om de reactie van de Osmaanse sultan op het verzoek van Rahman al-Zahir te verklaren zet ik in het eerste hoofdstuk van deze scriptie de discussie uiteen die onder academici leeft over de concepten *jihad* en *Umma al-Islamiyya*. Ook beschrijf ik de positie van de internationale politieke islam en het kalifaat aan het eind van de negentiende eeuw. Dit dient voornamelijk als context waar vanuit ik later in het stuk de reactie van sultan en kalief Abdülaziz op het Atjehse verzoek op steun behandel. In hoofdstuk twee analyseer ik de toename aan religieuze saamhorigheid in Atjeh aan het eind van de negentiende eeuw. Ik beschrijf hoe religie een centrale positie innam in het conflict met de Nederlanders en beantwoord de vraag waarom en op welke manier alim Rahman al-Zahir religie gebruikte in zijn jacht naar internationale steun. Ook bespreek ik hoe het islamitische karakter van Atjeh zich uitte in de relaties die het Atjehse sultanaat en het Atjehse volk hadden met overzeese islamitische centra. Vervolgens geef ik in hoofdstuk drie een overzicht van de oorzaken en aanleidingen die een gewapende strijd tussen het Atjehse sultanaat en het Nederlands-Indische leger onvermijdelijk maakte. Ik analyseer in dit hoofdstuk de rol die de Atjehse *oelama* speelden in het organiseren van het verzet en het motiveren van de strijders. Daarnaast behandel ik de Nederlandse reactie op de toegenomen nadruk op religie binnen het conflict. Hoofdstuk vier staat in teken van de beslissing van de Osmaanse sultan om het verzoek om steun van de Atjehse diplomatieke missie onder leiding van Rahman al-Zahir af te wijzen. Ik behandel de factoren die zowel de Osmaanse Raad van Ministers als sultan Abdülaziz ertoe brachten zich te onthouden van inmenging in de Atjeh oorlog. Ook werp ik in dit hoofdstuk kort een blik op de pogingen van de Atjehse overheid steun te verwerven bij niet-islamitische grootmachten als Frankrijk, de Verenigde Staten en Groot-Brittannië. Vervolgens beschrijf ik in hoofdstuk vijf bondig hoe de Atjeh oorlog tot een eind kwam.

1. Het panislamisme en het kalifaat

Atjeh bestond in het tweede deel van de negentiende eeuw uit verschillende koninkrijkes, of *uleebalangs*, die waren samengebracht onder sultan Ibrahim Mansur Shah. Het lukte de voornamelijk etnisch Arabische *oelama* om aan het eind van de negentiende eeuw de Atjehse bevolking te verenigen in het verzet tegen de Nederlandse aanwezigheid op het Atjehse vasteland. Wat was het bindend element dat de Atjehers samenbracht in deze strijd?

De Nederlanders zagen de lokale adel, de *uleebalang*, als de leiders van de Atjehse bevolking en schoven de islamgeleerden, de *oelama* opzij als religieuze fanatici waar niet mee samengewerkt kon worden. Dit beeld klopte gedeeltelijk. Veel *oelama* zagen de komst van de Nederlanders naar Atjeh als een aanval op het islamitisch geloof. Om die reden kozen zij ervoor om actief verzet te plegen tegen de Nederlanders. Het beleid van minister van Koloniën Fransen van de Putte was gericht op het verwerven van de steun van de *uleebalang* door hen financieel te ondersteunen en hen officieel op te nemen in het lokaal bestuur. Deze steun versterkte de aversie van de *oelama* tegen Nederlandse aanwezigheid verder. Toch kozen de Nederlandse beleidsmakers ervoor vast te houden aan dit beleid: 'Het is essentieel dat wij ons blijven realiseren dat de autoriteit in Atjeh volledig in handen ligt van de *uleebalang* [...]. Zonder hen zullen wij op de lange termijn niets bereiken in Atjeh.'⁶ Hierin werd voorbijgegaan aan de centrale rol die de islam en daarmee de *oelama* al eeuwen speelden in Atjeh.

Door de balans te verstoren tussen de economische macht van de *uleebalang* en de religieuze macht van de *oelama* ontstond sociale onrust. De *uleebalang* was door de steun die zij van de Nederlanders kregen niet meer afhankelijk van de sympathie van de bevolking. Dit creëerde voor hen de mogelijkheid, om ongestraft de lokale bevolking uit te buiten. De *uleebalang* gebruikte het belastingsysteem dat door de Nederlanders was ingevoerd meer en meer voor eigen financieel gewin. De verslechtering van de reputatie van de *uleebalang* die dit gedrag veroorzaakte gaf de *oelama* de kans in populariteit en sociaal aanzien te winnen. Door een beroep te doen op de islamitische identiteit van de Atjehse bevolking lukte het hun de bevolking te verenigen in het verzet tegen de Nederlandse aanwezigheid.

Het lukte hen echter niet dit discours om te zetten in internationale steun. In juli van het jaar 1873 verscheen de Atjehse topdiplomaat en gerespecteerde alim Abd al-Rahman al-Zahir aan het Osmaanse hof om aan sultan Abdülaziz steun te vragen voor het conflict met de Nederlanders. In gesprekken met hoogwaardigheidsbekleders aan de Verhevene Porte wees hij op de verantwoordelijkheid die de Osmaanse sultan volgens hem had om de internationale islam te beschermen. Na een verblijf van enkele maanden in Istanbul keerde Rahman al-Zahir echter met lege handen terug naar Atjeh. Het gebrek aan internationale

---

⁶ Politiek verslag Atjeh, Koloniaal Archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, Inventarisnummer 221*/28.

steun zou er in 1903 mede toe leiden dat Mohammed Daoed zijn strijd tegen het Nederlands-Indische leger onder leiding van Van Heutsz op moest geven.

Op welke manier gebruikte de *oelama* de islam om de Atjehse bevolking in het verzet te verenigen? Waarom slaagde de Atjehse diplomatieke missie er niet in om gebruikmakend van hetzelfde religieuze discours de steun van de Osmaanse sultan te verwerven?

1.1 *Umma al-Islamiyya*

In zijn verzoek om steun van de Osmaanse sultan maakte Rahman al-Zahir gebruik van het panislamistische idee dat er een sterke loyaliteit bestaat tussen alle moslims wereldwijd. Als leider van de gemeenschap van moslims, de *Umma al-Islamiyya*, was kalief Abdülaziz volgens hem verantwoordelijk voor de bescherming van zijn islamitische broeders in Atjeh. De islam was volgens de panislamisten meer dan alleen een set ideeën en gebruiken. Het was een politieke gemeenschap die bijeen wordt gehouden door een systeem van wetten die als doel hebben de belangen van het collectief van gelovigen te beschermen en hun relatie met de buitenwereld te reguleren.

De Koran duidt de wereld van de ongelovigen aan met de Arabische term *dār al-harb* of 'land van de oorlog', terwijl de wereld van de gelovigen *dār al-Islām*, of 'huis van de vrede' wordt genoemd. De scheiding tussen ongelovigen en gelovigen is echter niet absoluut. In de islam hebben onder anderen joden en christenen als 'volkeren van het boek' in bepaalde gevallen een uitzonderingspositie boven andere niet-moslims. Hoewel zij *kafir*, ongelovig, zijn, hebben zij wel de Heilige Boeken ontvangen. Hierdoor mogen zij zich in principe vestigen in de *dār al-Islām*. Van hen wordt dan geacht dat zij belasting betalen aan het islamitisch gezag om hun ondergeschikte positie te benadrukken. Volgens het islamitisch recht, de *sharia*, is het bestrijden van de ongelovigen in de *dār al-harb* een plicht.⁷

De wereldlijke gemeenschap van moslims wordt vaak aangeduid met de term *Umma*. *Umma* is afgeleid van het woord *amma*, wat 'zoeken' betekent. Van diezelfde stam komt het woord *Umm*, 'moeder', dat in de Koran wordt gebruikt in de betekenis van 'doel' of 'richting'. Enkel een groep mensen die leeft naar bepaalde regels en wetten, er voor kiest samen dezelfde richting op te gaan, is een *Umma*. Hierbij ligt de nadruk niet op de compositie van de groep, maar op de keuze die de leden ervan maken om zich aan gezamenlijke wetten en regels te houden. Het Arabische woord voor 'groep', *jamā'a*, heeft geen taalkundige relatie met *Umma*.⁸ De correcte term voor de wereldwijde gemeenschap van moslims is *Umma al-Islamiyya* en niet enkel *Umma*. In de Koran wordt de gehele menselijkheid gezien als één gemeenschap, de *Umma wasat*. Elk mens is volgens de Islam op de wereld om Allah te aanbidden. Pas op het moment dat mensen de keuze maken af te wijken van

---

⁷ J. Harris Proctor (ed.), *Islam and International relations* (Londen 1965) 25-27.

⁸ Al Faruqi, 'Umma: the orientalist and the qur'anic concept of identity', 23.

dit pad, ontstaat desintegratie van de *Umma wasat*. Het valt niet te ontkennen dat de islam, net als andere religies, op veel momenten in de geschiedenis een politieke component heeft gehad. Om de gemeenschap van gelovigen in staat te stellen naar de regels en wetten van de islam te leven zijn volgens de Koran politieke structuren nodig om de leden ervan te beschermen tegen invloeden van buitenaf.

Tot zover is het relatief overzichtelijk. Wat het concept *Umma al-Islamiyya* ingewikkeld maakt is dat identiteit een flexibel concept is. Een moslim kan afhankelijk van de situatie naast moslim zich ook deel van andere groepen voelen. Zo kon een islamitische inwoner van het Osmaanse Rijk bijvoorbeeld naast moslim, Egyptenaar, Osmaan en Alexandriër zijn. In de Verhevene Porte leefde in de tweede helft van de negentiende eeuw de discussie over de vraag wat de kern moest zijn van de identiteit van de inwoners van het Osmaanse Rijk. Een groep intellectuelen, de 'Jong Osmanen', vonden dat het zijn van een burger van het Osmaanse Rijk de basis diende te vormen van de identiteit. Dit 'Osmanisme' ging uit van de gelijkheid van alle inwoners van het Rijk, ongeacht etniciteit of religie. Sultan Abdülaziz legde echter tijdens zijn regeerperiode in toenemende mate de nadruk op religie als fundament van identiteit. Hij zag zichzelf, naast sultan van het Osmaanse Rijk, als kalief, beschermheer van de internationale islam. Dit panislamistisch denken was grensoverschrijdend en stond daarmee in contrast met het Osmanisme. Het was dit panislamistisch discours waar Rahman al-Zahir gebruik van probeerde te maken in zijn verzoek om steun aan sultan Abdülaziz.

Het panislamisme gaat ervan uit dat moslims in de eerste plaats loyaal dienen te zijn aan de *Umma al-Islamiyya*. Nationale overheden zijn enkel gelegitimeerd om de voorwaarden te scheppen waarbinnen het islamitische geloof kan gedijen. Dit werd door de Nederlanders als een ondermijning van hun gezag over het islamitische Atjeh gezien. In plaats van een gezamenlijke identiteit die ontstaat uit deelname aan het koloniaal project van het Rijk der Nederlanden, benadrukten panislamistische denkers de grensoverschrijdende loyaliteit van de *Umma al-Islamiyya*. Dit betekende dat moslims de autoriteit van ongelovigen niet konden accepteren en zij enkel verantwoording af hoefden te leggen aan Allah. Als beschermheer van de islam was de kalief volgens de panislamisten de enige wereldlijke bron van autoriteit. De Nederlandse beleidsmakers vaardigden als reactie hierop wetten uit om de verspreiding van panislamisme in Nederlands-Indië tegen te gaan. Zo frustreerden de Nederlanders de bedevaart naar Mekka door een speciaal paspoort in te voeren. Om toestemming te krijgen af te reizen naar het Arabisch schiereiland moesten de Atjehers dit paspoort aanvragen en er vervolgens veel belasting over betalen. Arabische schriftgeleerden in Atjeh werden sterk in de gaten gehouden en zo mogelijk het land uit gezet. Deze maatregelen waren erop gericht de opleving van internationale religieuze solidariteit die de Atjeh oorlog veroorzaakte tegen te gaan zodat dit zich niet zou uiten in noemenswaardige internationale financiële of materiele steun aan de Atjehse verzetsstrijders.⁹

---

⁹ A. Reid, *The blood of the people* (Oxford 1979) 12.

1.2 Het Panislamisme en het Kalifaat

Het Atjehse sultanaat realiseerde zich dat het zonder internationale militaire en financiële hulp het onderspit zou delven tegen het beter bewapende Nederlands-Indische leger. In april 1873 werd daarom adviseur van de Atjehse sultan Habib Abd Rahman al-Zahir naar Istanbul gestuurd om de Osmaanse sultan Abdülaziz om steun te vragen. Sultan Abdülaziz zag zichzelf als de 'leider van de islamitische wereld en beschermheer van het islamitisch geloof'.¹⁰ Het was de intentie van Rahman al-Zahir om van deze claim gebruik te maken en de Atjeh oorlog als een religieus conflict te 'verkopen' aan het Osmaanse hof. Hoe sterk was de claim op het beschermheerschap van de internationale Islam van sultan Abdülaziz en wat was de daadwerkelijke invloed van deze claim op het buitenlandsbeleid van het Osmaanse Rijk?

Hoewel de islam in principe geen kerkelijke hiërarchie kent, bestaan er wel voorgangers, *imams* in het Arabisch, die de moslims leiden in hun aanbedding van Allah. In de Koran wordt de *imam* beschreven als de 'beheerser der gelovigen en de schaduw van Allah op aarde'.¹¹ De titel van de voorganger der voorgangers is *chalifa*, of kalief, 'bewaarder van het rijk van Allah'. Hij (het is altijd een man) is idealiter het hoofd van de administratie, de rechtspraak, het leger en is de hoogste geestelijke binnen de *Umma al-Islamiyya*. De kalief legt enkel verantwoording af aan Allah en zijn onderdanen zijn tot gehoorzaamheid aan hem verplicht. Volgens het islamitisch recht dient de kalief altijd een Arabier te zijn. De kalief mag zijn eigen opvolger kiezen, mits hij zich aan bepaalde regels houdt. Zo moet de opvolger op het moment van benoeming meerderjarig zijn. Deze regel zorgde er in het verleden regelmatig voor dat de kalief niet de kans kreeg zijn eigen zoon naar voren te schuiven.¹² Lange tijd bestond er binnen de islamitische wereld de discussie over het concept 'kalifatisme'. Een groep islamgeleerden vond dat als de *Umma al-Islamiyya* verspreid was over gebieden die geografisch ver van elkaar verwijderd waren en door een zee van elkaar gescheiden werden er verschillende kaliefen konden zijn. Hier tegenover stond de orthodoxe stroming die vasthield aan het geloof dat de *Umma al-Islamiyya* niet afhankelijk was van grenzen en dat er maar één kalief kon zijn.¹³

Aan het eind van de negentiende eeuw maakte de minister van justitie van het Osmaanse Rijk Midhat Pasha aan de Nederlandse gezant Heldewier duidelijk dat Abdülaziz niet enkel sultan was, hij was kalief. Volgens Midhat Pasja konden moslims die in de problemen zaten zich altijd tot Abdülaziz richten '*comme calif, non pas comme souverain de l'Empire Ottoman*'.¹⁴ Deze vernieuwde claim van de Osmaanse sultan op het kaliefschap maakte een eind aan de periode van reformatie die de Osmaanse politiek vanaf de dood van sultan Mahmud in 1839 kenmerkte. Onder de naam *Tanzimat* trachtte sultan Abdülmecit het Osmaanse Rijk te moderniseren. Door

¹⁰ T.W. Arnold, *The caliphate* (Oxford 1924) 173.

¹¹ L.W.C. Van den Berg, 'Het Panislamisme', *de Gids* 11 (1900) 228-269.

¹² Van den Berg, 'Het Panislamisme', 243.

¹³ Proctor, *Islam and international relations*, 31.

¹⁴ G.S. Van Krieken, *Snouck Hurgronje en het Panislamisme* (Leiden 1985) 7.

het aanmoedigen van eenheid en gelijkheid probeerde het sultanaat een gezamenlijke nationale identiteit te creëren en zo de loyaliteit van de periferie te stimuleren. Onderwijs, dienstplicht en belastingen werden gelijk getrokken voor alle inwoners van het Rijk, ongeacht etniciteit of geloofsovertuiging. *Tanzimat* zorgde voor een verwesterlijking van de Osmaanse samenleving. De drang naar moderniteit uitte zich in het aannemen van westerse klederdracht, westerse educatie en westerse militaire tactieken. De modernisatie van de Turkse bankensector maakte het Osmaanse Rijk in toenemende mate afhankelijk van de economieën van de Europese grootmachten.¹⁵

De Krimoorlog had tussen 1853 en 1856 ertoe geleid dat het Osmaanse sultanaat geld moest lenen van Groot-Brittannië. De terugbetaling hiervan drukte jarenlang op de Osmaanse schatkist. Toen in 1873 de Oostenrijkse beurs crashte en de grote depressie van 1873 uitbrak, werd de financiële situatie van de Porte onhoudbaar. Als reactie op de financiële crisis vaardigde sultan Abdülaziz verschillende onpopulaire noodmaatregelen uit. Hij stond zelf echter bekend als iemand met een zeer uitbundig uitgavepatroon. Dit deed zijn populariteit bij de Osmaanse bevolking weinig goeds. Om zijn draagvlak te vergroten deed de Osmaanse sultan in deze periode in toenemende mate een beroep op een panislamistisch discours.

Een belangrijk pleitbezorger van het moderne panislamisme was Jamal al-Din al-Afghani. Al-Afghani werd in 1883 geboren in de Afgaanse provincie Kunar. Zijn reputatie als gerenommeerde islamgeleerde bezorgde hem een benoeming als adviseur van de Perzische sjah Naser ed-Din Kadjar. Nadat al-Afghani in 1891 uit Perzië was verbannen, voegde de Osmaanse sultan Abdul Hamid I hem toe aan zijn hofhouding. Al-Afghani ageerde tegen de bezetting van moslimgebieden door niet islamitische leiders.

De Osmaanse sultan deed zijn claim op het kaliefchap op drie verschillende gronden. Ten eerste kon het Osmaanse Rijk terug kijken op een verleden van militaire overmacht in de islamitische wereld die ervoor had gezorgd dat zij de heilige plaatsen Mekka en Medina controleerde. Daarnaast beriep de sultan zich op de prestige die het Osmaanse Rijk had opgebouwd in de vijfhonderd jaar dat het al een gezaghebbend wereldrijk was. Ten slotte was het Turkse Rijk de enige nog overgebleven Islamitische staat die sterk genoeg was om een rol van betekenis te spelen in de internationale politieke arena.¹⁶

De claim van sultan Abdülaziz op het kaliefchap werd voornamelijk gesteund in Centraal-Azië en Indië. Doordat Groot-Brittannië, Frankrijk en Rusland in deze gebieden een sterke anti-islamitisch koloniaal beleid voerden, zagen islamitische leiders als de Oezbeekse Khan, de Khan uit het Krimgebied en verschillende sultans uit Oost-Indië in het aanhalen van hun religieuze banden met Istanbul een

---

¹⁵ R. Johnson, 'The decline of the Ottoman Empire, c.1798-1913', *History review* 1 (September 2005) 3-8.

¹⁶ D. Quartaert, *The Ottoman empire, 1700-1922* (New York 2005) 84.

mogelijkheid zich te verzetten tegen de repressie van hun koloniale overheersers.¹⁷ De positie van de Osmaanse sultan als kalief was echter niet onomstreden.

Arabieren erkenden de sultan niet als hun geestelijk leider. Hoewel zij hem wel de verantwoordelijkheid voor het beschermen van de islam toedichtten, konden zij een niet-Arabier niet accepteren als hun religieuze voorganger. De sultan van Marokko Hassan I maakte ook aanspraak op de titel kalief. Hij, en niet Abdülaziz, werd als zodanig erkend door de bevolking van Marokko en de inwoners van de westelijke Sahara. Sjiitische moslims erkenden Abdülaziz evenmin als hun leider.¹⁸

Aan de Porte zelf kon de claim van sultan Abdülaziz op het kaliefschap aanvankelijk op steun rekenen. In juli 1865 sloeg een groep Osmaanse intellectuelen, waaronder Sadik Rifat Pasha, Şinasi, Namik Kemal en de kleinzoon van de Egyptische gouverneur Mehmet Ali Pasha, Mustafa Fazil Pasha, de handen ineen. Zij aageerden tegen het *Tanzimat* beleid. In de jaren na hun oprichting groeide de invloed van deze groep aan de Porte gestaag. De leden ervan waren van mening dat de *Tanzimat*-hervormers een te grote neiging hadden om ideeën en instituties uit het westen over te nemen, zonder daarbij rekening te houden met de Islamitische tradities die volgens hen nog altijd de basis waren van de Osmaanse samenleving. De islamitische identiteit van het Rijk moest volgens hen nieuw leven ingeblazen worden. Tegelijkertijd moest de samenleving en de staatsindeling naar Europees model gemoderniseerd worden.¹⁹ In 1866 stuurde Mustafa Fazil Pasha vanuit ballingschap in Parijs een brief naar sultan Abdülaziz waarin hij schrijft: 'Religie en cultus zijn niet de zaken die de rechten van de mens bepalen. [...] Wij vallen uiteen door onze verouderde traditie. [...] De christenen en de moslims hebben dezelfde interpretatie van de wereld aangezien gerechtigheid universeel en uniek is. Overheden en politici beoefenen alleen maar actuele gerechtigheid'.²⁰ Het is opvallend dat deze 'Jong Osmanen' ondanks een vroege oproep tot een scheiding van religie en staat groot voorstander waren van het verlenen van steun aan de Atjehse sultan.²¹ Dit kan

Sultan en kalief Abdülaziz

¹⁷ D. Quartaert, *The Ottoman empire, 1700-1922* (New York 2005) 84.

¹⁸ Van den Berg, 'Het panislamisme', 32.

¹⁹ A. Palmer, *The decline and fall of the Ottoman Empire* (Londen 1992) 196.

²⁰ T. Saygin en M. Önal, "Secularism' from the last years of the Ottoman empire to the early Turkish republic", *Journal for the study of religion and ideologies* 7-20 (2008) 26-48.

²¹ Bericht van gezant Heldewier aan minister Fransen van de Putte, 16 april 1873, Gezantschap, Consulaat, Consulaat-Generaal te Constantinopel/Istanbul, Nationaal Archief Den Haag, Inventarisnummer 230.

verklaard worden vanuit het Osmanisme; het stimuleren van een gezamenlijk identiteit en loyaliteit binnen de grenzen van het Rijk. De poging van Rahman al-Zahir om Atjeh neer te zetten als vazalstaat van het Osmaanse sultanaat vond oenschijnlijk bijval bij deze 'Jong Osmanen'. Het gedachtegoed van deze groep intellectuelen ontwikkelde zich in het begin van de twintigste eeuw tot een vroege vorm van Turks nationalisme waarbinnen religie en staat gescheiden werden. Een afscheiding van de 'Jong Osmanen', de 'Jong Turken' zouden in 1908 onder leiding van Kemal Atatürk verantwoordelijk zijn voor het omverwerpen van sultan Abdülhamid II.

Het panislamisme van sultan Abdülaziz baarde het Nederlands koloniaal bestuur zorgen. Volgens hoogleraar islamitisch recht L.W.C Van den Berg kon de Nederlandse overheid zich echter het best zo min mogelijk mengen in de Turkse claim op het kalifaat en hopen dat het panislamisme weinig invloed zou hebben op het buitenlandbeleid van de sultan.²² Volgens Arabist, islamoloog en speciaal adviseur van de Nederlands-Indische overheid Christiaan Snouck Hurgronje moest het panislamisme juist actief bestreden worden. 'Want elke koloniale mogendheid die over moslims heerste, moest beseffen dat dit panislamistische vuur steeds onder de as sluimert'.²³ In Nederlands-Indië lijkt het panislamisme maar beperkt voet aan wal te hebben gekregen. Ondanks dat Atjeh door zijn havens internationaal georiënteerd was, heeft zij nooit veel aansluiting gevonden bij het Osmaanse Rijk, Egypte of de Sahel. Hoewel er al in 1547 een Atjehse ambassadeur aanwezig was in Istanbul, leidde dit niet tot noemenswaardige wederzijdse beïnvloeding. Doordat weinig inwoners van de Indische archipel Arabisch spraken, waren de Arabischtalige kranten die het panislamisme uitdroegen weinig in trek. De Javaanse en Maleise kranten die wel werden gelezen hielden zich minder met politiek bezig. In de prekenboekjes die Arabische korangleerden verspreide onder moskeeën in Atjeh waren wel panislamistische uitingen te vinden. Omdat ook deze preken in het Arabisch waren kwam de boodschap echter nauwelijks door.

---

²² Van den Berg, 'Het panislamisme', 234.

²³ Snouck Hurgronje, *Ambtelijke adviezen 1889-1936* (Den Haag 1965).

2. Het sultanaat en de islam

Hoewel de Atjehers door panislamisten als al-Afghani niet als volledig deel werden gezien van de *Umma al-Islamiyya* was de islam de basis van de Atjehse samenleving. Dorpen verenigden zich onder één imam om zo de veertig mannen bij elkaar te krijgen die nodig zijn om het vrijdagmiddaggebed te verrichten. Dit zorgde voor het ontstaan van lokale bondgenootschappen die gebaseerd waren op religie. Atjehse jongeren die terugkeerden uit Mekka waar zij in één van de Madrasas de conservatieve Arabische islam hadden leren kennen, werden in eigen land gestimuleerd om het land door te trekken en aan verschillende Koranscholen in Atjeh hun kennis over de islam uit te bouwen. Deze jongeren groeiden uit tot de religieuze leiders van Atjeh. Doordat zij een groot deel van hun opleiding buiten het eigen dorp hadden volbracht lag hun loyaliteit niet bij een bepaalde regio, stad of dorp. Zij stimuleerde het ontstaan van een religieuze saamhorigheid die de grenzen van de *uleebalangs*chap overschreed.

Hoe ontwikkelde de gezamenlijke identiteit van de Atjehse bevolking zich tot aan het eind van de negentiende eeuw? Wat was de invloed van grensoverschrijdende islamitische saamhorigheid op de internationale connecties van het Atjehse sultanaat en hoe uitte het zich in vroege wederzijdse beïnvloeding met het Osmaanse Rijk?

2.1 De *Uleebalang* en de *oelama*

Na de bezetting van Malakka door de Portugezen in 1511 verschoof veel van de handel in peper tussen de Indische archipel en India, de Arabische wereld en Europa van Malakka naar de havensteden van Atjeh. Dit bracht het gebied rijkdom en prestige. Uit deze rijkdom ontstond een stedelijke elite van rijke handelaren, de *uleebalang*. Zij waren nauw betrokken bij het hof van de sultan. Door het verlies van het monopolie op de handel in peper in het tweede deel van de zestiende eeuw werden deze lokale machthebbers gedwongen om hun aandacht op het vasteland te richten en kwamen grotere delen van het binnenland onder hun controle. Samen met de islamgeleerden, de *oelama*, zorgden de *uleebalang* voor sociale orde. Sultan Iskander Muda verdeelde Atjeh aan het begin van de zeventiende eeuw in verschillende regio's. Elke regio werd bestuurd door een *uleebalang* die de sultan welgelegen was. De regio's bestonden uit meerdere *mukims*, groepen dorpen waarvan de inwoners dezelfde moskee bezochten. De *uleebalang* kon alleen succesvol regeren als hij een goede relatie met de Imams die aan het hoofd stonden van de *mukims* kon onderhouden.²⁴ De *uleebalang* bezaten geen grote hoeveelheden land en hieven geen belasting. Het islamitisch eigendomsrecht, dat is gebaseerd op het gelijkheidsprincipe en derhalve niet strookt met een systeem waarin één sterke man grote delen van het land beheerd, was de basis van de Atjehse samenleving. De *uleebalang* waren wel verantwoordelijk voor de

---

²⁴ F. R. Von der Meyden, *Zuidoost-Azië 1930-1970. De erfenis van het kolonialisme en het nationalisme* (Londen 1974) 10.

landverdeling en het erfrecht in de dorpen. Zij hadden echter niet de rechtsprekende macht. In het overgrote deel van de Atjehse dorpen werd het islamitisch recht, de sharia, toegepast door de *Imam*. Na de dood van Iskander Muda in 1636 verslechterde de relatie tussen de *uleebalang* en het sultanaat. Nu de *uleebalang* zich steeds minder konden beroepen op de macht van de sultan werd het onderhouden van een goede relatie met de Imams nog belangrijker.

Tussen 1838 en 1870 bouwde sultan Tuanku Ibrahim de economische en politieke macht van het sultanaat weer enigszins op. Een periode van militaire gebiedsuitbreiding brak aan.²⁵ De positie van het sultanaat als *politiek* centrum werd echter pas in de tweede helft van de negentiende eeuw herbevestigd. Hoewel ten tijd van de Atjeh oorlog er een sterke religieuze saamhorigheid bestond tussen de verschillende regio's van Atjeh, was politieke eenheid onder het Atjehse sultanaat nog relatief nieuw en kwetsbaar.

Corveedienst uitgevoerd door Atjehers

Uleebalang samen met Nederlandse militairen.

De Nederlanders zagen in de *uleebalang* de leiders van het Atjehse volk. Dit klopte maar ten dele. Het beleid van de Nederlanders ging voorbij aan de sociale macht van de

oelama en was er enkel op gericht de positie van de *uleebalang* te versterken.

Door het bevoordelen van de *uleebalang* ten opzichte van de *oelama* joegen de Nederlanders de religieuze leiders verder tegen zich in het harnas. De eenheid in Atjeh ruste op de islam en een glorieus gemeenschappelijke verleden terwijl het aanzien van de *uleebalang* juist een overblijfsel was uit de tijd van regionale verdeeldheid.

²⁵ A. Reid, 'The pre-modern sultanate's view of its place in the world', in: A.Reid (ed.), *Verandah of Violence* (Singapore 2006) 52-72, 61.

De 'Grote Moskee' van Banda Atjeh in 1895 en 2013

De manier waarop de *uleebalang* de steun van de Nederlanders gebruikten deed hun reputatie bij de lokale bevolking weinig goeds. De elite kon de bevolking van Atjeh straffeloos exploiteren doordat zij voor het behoud van hun bevoorrechte positie niet meer afhankelijk waren van hun steun.²⁶ Het Nederlandse beleid droeg op deze wijze indirect bij aan het creëren van een situatie waarin de loyaliteit van de bevolking van Atjeh steeds minder bij de *uleebalang* kwam te liggen. De islamitische geestelijkheid maakte hier succesvol gebruik van.

2.2 Islam in Atjeh

Hoewel er onder historici discussie bestaat over de wijze waarop de islam werd geïntroduceerd in Atjeh, lijkt de kans groot dat specerijhandelaren uit India aan het begin van de dertiende eeuw het geloof met zich meenamen op hun handelsmissies naar de havens van Noord-Sumatra. Ook over het schijnbare gemak waarop de islam zich in de daaropvolgende eeuwen over Atjeh verspreidde bestaan verschillende theorieën. Islamoloog en Arabist Christiaan Snouck Hurgronje beargumenteert in zijn werk *'De islam in Nederlands-Indië'* dat Indiase handelaren die zich in Atjeh vestigden de islam verspreidden. Volgens Snouck Hurgronje was het hindoeïstische kastensysteem, dat voor de komst van het islamitisch geloof naar Atjeh de sociale hiërarchie bepaalde, een verklaring voor het succes van de islam. Gelijkheid onder God is een belangrijke waarde binnen de islam. Personen uit de lagere kasten van Atjeh vonden in de nieuwe religie een manier om uit hun ondergeschikte positie te ontsnappen. De islam die de handelaren meenamen uit India was vermengd met de Hindoestaanse cultuur. Hierdoor bracht het omarmen van de islam geen onoverkomelijke verandering teweeg in het dagelijks leven van de gelovigen in het traditioneel Hindoeïstische Atjeh.²⁷ Daarbij komt dat het bekeren tot de islam relatief eenvoudig is. Door het drie keer uitspreken van de geloofsgetuigenis, of *Shahada* ('Ik getuig dat er geen god is die het recht heeft aanbeden te worden behalve Allah, en ik getuig dat Mohammed Zijn dienaar en Boodschapper is'), treedt men voor het leven toe tot de islam.

²⁶ Reid, *The Blood of the people*, 13-14.

²⁷ C. Snouck Hurgronje, *De islam in Nederlands-Indië* (Baarn 1913) 5-7.

Historicus Anthony Millner beargumenteert in zijn artikel 'Islam and the Muslim state' dat de islam zich zo gemakkelijk over Atjeh verspreidde doordat bekeerde vorsten het nieuwe geloof aan hun bevolking oplegden en zij islamitische wetgeving invoerden. Sultan Iskander Muda nam zich aan het begin van de zeventiende eeuw voor om geheel Atjeh tot het islamitisch geloof te brengen. Hij zag in de islam de basis voor een goed functionerende samenleving. Zo zou hij tegen een bezoeker aan zijn hof hebben gezegd: 'Atjeh was een nest van moordenaars en rovers, maar nu wordt mijn volk door religie beschermd tegen vijandige volkeren en beroving van vreemden'.²⁸ Iskander Muda voerde de *Adat Meukata Alam* in, een wetboek dat de *sharia* verenigde met de toen bestaande wetgeving. Hindoeïstische invloeden behielden hun plek in de Atjehse traditie, maar de islam werd de officiële godsdienst.²⁹ Om de *sharia* zo puur mogelijk te implementeren werden Arabische islamgeleerden aan de hofhoudingen toegevoegd. Hierin verschilde Atjeh van andere gebieden in de regio waar de islam in veel mindere mate wist door te dringen in de politieke en institutionele instituties.³⁰

De hechte relatie tussen Atjeh en Mekka zorgde ervoor dat ook fundamentalistische salafistische ideeën hun weg vonden naar noord-Sumatra. De havensteden van Atjeh waren voor veel Indonesische moslims een tussenstop op weg naar Mekka. Tientallen Atjehse studenten reisden af naar de Koranscholen van het Arabisch schiereiland en verbleven daar langere tijd om zich bekend te maken met de conservatieve salafistische versie van hun geloof. In het salafisme staan de wetten en regels uit de Koran centraal. Een aantal voorname Arabische islamgeleerden, zoals Hamza Fansūri en Nū al-Din al-Rānīrī, spendeerden een deel van hun leven in Atjeh.³¹ Deze geleerden gaven het sultanaat religieuze legitimiteit. In een gedicht uit het eind van de 16e eeuw noemt Fansūri sultan Ala'u'd-Din Ri'ayat Shah, *wali*, of heilige. Ook prijst hij het sultanaat met de woorden *kamil*, goddelijke perfectie, en *kutuh*, het centrum van spirituele energie waarop de wereld rust.³² De Arabische *oelama* moedigden Atjehse moslims aan om in de verschillende Koranscholen, of *Dayans*, in noordelijk Sumatra de leer van Allah te bestuderen. Hierdoor ontstond een groep bereisde islamgeleerden die een sterke onderlinge band hadden en niet afhankelijk waren van regionale loyaliteiten.

Antropoloog en Atjeh-expert James Siegel stelt dat de islam door de *oelama* bewust werd gebruikt om interculturele communicatie mogelijk te maken: 'In the absence of cultural bonds between them, the oelama formulated ideas out of their own experience which could tie men together. Islamic ideas provided an idiom by which despite social distinction ideas could be expressed'.³³ De islam in Atjeh was specifiek voor Atjeh. Bij de Atjehse bevolking heerste achterdocht tegen de Javaanse

---

²⁸ Hooker, *Islam in South-East Asia*, 31.

²⁹ Hooker, *Islam in South-East Asia*, 26.

³⁰ Hooker, *Islam in South-East Asia*, 27.

³¹ P.M. Holt, A.K.S. Lambton and B. Lewis (ed.), *The Cambridge history of Islam* (Cambridge 1977) 141.

³² Hooker, *Islam in South-East Asia*, 42.

³³ J. Siegel, *The Rope of God* (Michigan 2000) 57-58.

ambtenaren die door de Nederlanders naar Atjeh werden gehaald.³⁴ Andersom koesterden de Javaanse moslims minachting voor de islam zoals die in Atjeh werd beoefend. J.A. Kruijt, officier van de administratie bij de marine tijdens de Tweede Atjeh expeditie beschrijft in zijn reisverslag hoe de Atjehers door 'Mohammedanen, zowel op Sumatra als op Java, net als de Christenen bestempeld werden, met den naam *kafirs* (ongelovigen)'.³⁵ In plaats van aansluiting te zoeken bij de islamitische bevolking van de rest van Sumatra en op Java, richtte de Atjehers hun blik op Mekka en India.

De Nederlanders wisten niet goed hoe om te gaan met de Atjehse religiositeit. In 1888 stelde toenmalig minister van koloniën L.W.C. Keuchenius dat de verspreiding van de islam tegen gegaan diende te worden.³⁶ De *Dayans* brachten volgens hem niet meer dan 'haat en minachting voor de ongelovigen en de vaardigheid om hersenloos de koran op te dreunen'.³⁷ De komst van Snouck Hurgronje bracht verandering in deze houding. Volgens hem was de islam onlosmakelijk verbonden met het Atjehse volk en kon de loyaliteit van de Atjehers alleen gewonnen worden als het islamitisch geloof een plek kreeg in het bestuur. Het bestrijden van de islam zou volgens Snouck Hurgronje enkel leiden tot meer verzet.³⁸ Hoewel hij het belang van de islam in de Atjehse identiteit onderstreepte, wees Snouck Hurgronje er op dat het geloof nog niet diep geworteld was in de harten van de Atjehers en dat zij nog vatbaar waren voor Nederlandse culturele en educatieve invloeden. Minister van Buitenlandse Zaken A. T. Boogaardt ging nog een stapje verder en stelde dat de Atjehers nog altijd 'Hindoestanen waren, alleen met een islamitisch jasje aan'.³⁹

2.3 Serambi Mekka

Eén van de zorgen van de Nederlands-Indische regering in Batavia was de relatie tussen Atjeh en Mekka. Aan het begin van de twintigste eeuw reisden jaarlijks circa twintigduizend Indische gelovigen via de havensteden van Atjeh naar Mekka om daar de voor moslims verplichte *hadj* te verrichten.⁴⁰ Hoewel de Atjehse islam in de rest van de Indische archipel kritisch werd aanschouwd, groeiden havensteden als Banda Atjeh uit tot centra waar moslims uit verschillende windstreken elkaar ontmoetten. Nūr al-Din al-Rānīrī gaf Atjeh daarom de bijnaam *Serambi Mekka*, het voorportaal van het heilige land. Kleine groepen jonge Atjehers vestigden zich voor langere tijd in Mekka om daar in één van de vele *Madrasas* de islam te bestuderen. Bij terugkeer richtten deze jongeren vaak hun eigen Koranscholen op om daar de conservatieve

³⁴ Reid, *The Blood of the People*, 19.

³⁵ J.A. Kruijt, *Atjeh en de Atjehers. Twee jaren blokkade op Sumatra's Noord-Oost Kust* (Leiden 1877) 66.

³⁶ E. Tagliacozzo, *Secret trades, porous borders, smuggling and stated along a Southeast Asian frontier, 1865-1915* (Yale 2005) 95.

³⁷ Bericht van minister van Koloniën Keuchenius aan gouverneur-generaal van Nederlands-Indië Hordijk, 8 december 1888, Ministerie van Buitenlandse Zaken A-dossiers, Nationaal Archief Den Haag, Inventarisnummer 111.

³⁸ C. Snouck Hurgronje, *Nederland en de Islam* (Leiden 1911) 25.

³⁹ H. Dijkstra, 'Onze houding tegenover den islam', *De stemmen des tijds*, 587-608, 597.

⁴⁰ Snouck Hurgronje, *Nederland en de Islam*, 24-25.

islam te prediken.⁴¹ Snouck Hurgronje noemde de Atjehse gemeenschap in Mekka het religieuze hart van de Oost-Indische gemeenschap in de heilige stad.⁴²

De Nederlanders waren niet blij met de hechte relatie tussen Mekka en Atjeh. Zij legden Arabieren die zich in Atjeh vestigden reisbeperkingen op en maakten het Atjehers moeilijk om af te reizen naar Mekka.⁴³ Snouck Hurgronje hekelde dit beleid. Volgens hem kwamen pelgrims 'even slim als onwetend, even fanatiek of verdraagzaam terug als dat ze waren voordat ze op *Hadj* gingen'.⁴⁴ Het tegengaan van de bedevaart zou enkel leiden tot 'een storm van verontwaardiging in de Islamitische wereld'.⁴⁵ De groep Atjehse jongeren die zich in Mekka vestigde vormde volgens hem wel een bedreiging voor de stabiliteit in Atjeh. Daarnaast werd de *Hadj* volgens Snouck Hurgronje door Atjehers regelmatig gebruikt voor de handel in wapens: 'Onder de dekmantel van bedevaart vonden via Arabië geheime wapenzendingen uit Istanbul naar Atjeh plaats; voortvluchtige opstandelingen, die door de Nederlandse autoriteiten werden gezocht, waren in het Heilige Land van de islam gesignaleerd en Mekka was, tenslotte een broeinest van panislamistische agitatie, die via de *Hadj* in schadelijke zin kon doorwerken'.⁴⁶ De enige manier om dit tegen te gaan was volgens hem het intensiveren van westerse educatie voor de Atjehse bevolking om hen op die manier verlichting te brengen.⁴⁷

De hechte relatie tussen Mekka en het Atjehse sultanaat uitte zich verder in Arabische Korangleerden die werden toegevoegd aan het Atjehse hof. Zo genoot de gezaghebbende adviseur van sultan Ibrahim Mansur Shah, Habib Abd Rahman al-Zahir vanaf 1840 een groot deel van zijn opleiding in Mekka. Hij trouwde de zus van een Atjehse minister en werd na de dood van Ibrahim Mansur Shah voor een korte tijd regent van Atjeh. Zijn ervaringen in Mekka en zijn bloedverwantschap met de sharif van Mekka zorgde ervoor dat de relatie tussen de Heilige Stad en Atjeh nog hechter werd. De band tussen de twee gebieden beperkte zich echter tot religieuze sturing. Het conflict tussen het Atjehse sultanaat en de Nederlanders was een populair gespreksonderwerp in de theehuizen van Mekka en in de Arabische media. Zo ontstond er in de heilige stad een discours van saamhorigheid en eensgezindheid over Atjeh en werd de oorlog in toenemende mate besproken in religieuze termen.⁴⁸ Dit leidde echter niet tot noemenswaardige materiele en/of militaire steun vanuit Mekka aan de Atjehse strijders. In hoofdstuk vier zal ik deze terughoudendheid verklaren. Het uitbreken van de Atjeh oorlog zorgde ervoor dat Rahman al-Zahir, meer behoefte had aan manschappen en wapens dan aan religieuze sturing.

---

⁴¹ R.A. Kern, *Over Oost en West. De Islam en Indonesië* (Den Haag 1947) 57.

⁴² C. Snouck Hurgronje, *Mekka in the latter part of the 19th century: Daily life, customs and learning of the Moslems of the East-Indian- Archipelago* (Leiden 2006) 91.

⁴³ Holt, *The Cambridge History of Islam*, 170.

⁴⁴ Snouck Hurgronje, *Nederland en de Islam*, 58.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ P.S.J. Van Koningsveld, *Snouck Hurgronje's 'Izhaar oel-Islam'. Een veronachtzaamd aspect van de koloniale geschiedenis* (Leiden 1985) 8.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ M.F. Laffan, *Islamic Nationhood and Colonial Indonesia. The Umma below the winds* (Londen 2003) 67.

3. *Perang Sabil* in Atjeh

Minister van Koloniën Fransen van der Putte legitimeerde zijn oorlogsverklaring aan Atjeh door te wijzen op de Nederlandse verantwoordelijkheid de Straat van Malakka veilig te houden. Hiervoor achtte hij het noodzakelijk de havens van Atjeh te controleren. Hij ontkende dat het conflict religieus van aard was.

De Nederlanders stuitte tijdens de eerste Atjeh-expeditie op ongeëvenaard stug verzet. Hoewel de Atjehse strijders in de minderheid waren en minder goed bewapend waren dan de Nederlanders, konden zij rekenen op de steun van de Atjehse bevolking. Deze steun kwam voornamelijk voort uit religieuze loyaliteit. Hoe belangrijk was religie in het verzet tegen de Nederlanders en welke rol speelden de moskeeën en de *oelama* in het steunen en organiseren ervan?

3.1 De aanloop naar de oorlog

In 1824 werd in Londen een akkoord bereikt tussen Nederland en Groot-Brittannië over de invloedsferen van beide landen in Zuidoost Azië. In het verdrag neemt Nederland de verantwoordelijkheid op zich om de scheepvaart in de Straat van Malakka te bewaken zonder daarbij de soevereiniteit van Atjeh aan te tasten. Ondanks deze garantie verslechterde de relatie tussen de Nederlanders en de Atjehers in de jaren die volgden. Resident in Atjeh Cornelis Elout schrijft in een diplomatieke nota verstuurd op 17 december 1831: 'Openbaar is het dat de Atjehers overal langs de kust den baas speelden [...] In het kort dat de Atjehers zich van den geheelen handel om de noord hebben meeste gemaakt, en onze bezette posten door hen in een ellendigen toestand zijn gebracht geworden'.⁴⁹ Het was voor de Nederlandse beleidsmakers duidelijk dat zij zonder controle over de havensteden van Atjeh, de veiligheid in de Straat van Malakka niet konden garanderen.

Antropoloog Martin van Bruinessen toont in zijn boek '*Studies of Sufism and the Sufi Orders in Indonesia*' aan dat in de tweede helft van de negentiende eeuw een verschuiving plaatsvond in de Nederlandse koloniale politiek. Controle over de handel maakte plaats voor territoriale uitbreiding.⁵⁰ In Sumatra betekende dit dat de Nederlanders in toenemende mate voet aan de grond probeerden te krijgen, niet alleen in de havens van Atjeh maar ook in de binnenlanden. Om de ontstane spanning tussen de Nederlanders en het Atjehse sultanaat te verlichten tekende sultan Ibrahim en gouverneur Van Zwieten op 30 maart 1857 in Banda Atjeh een vredesverdrag waarin de vriendschap tussen 'de twee soevereine landen' benadrukt werd en waarin zij afspraken de handel in het gebied te beschermen.⁵¹ Ook maakten de twee afspraken over het tegengaan van zee-, strand en –mensenroof en erkende de Atjehse sultan officieel het gezag van de Nederlandse gouverneur over Sumatra's westkust.

---

⁴⁹ Officieel bescheiden betreffende het ontstaan van den oorlog tegen Atjeh in 1873, van regeringswege uitgegeven ter algemeene landsdrukkerij in 1881. Nota over de betrekkingen tusschen Nederland en Atjeh van 1824 tot 1873, 10.

⁵⁰ M. Van Bruinessen, *Studies of Sufism and the Sufi Orders in Indonesia* (Utrecht 1998) 192.

⁵¹ Reid, *The Contest for North Sumatra*, 22.

De relatie tussen Nederland en het Atjehse sultanaat bleef echter beladen. Het lukte de Nederlanders maar niet de Straat van Malakka te controleren. Op 8 juli 1870 schreef de *Straits Observer*: 'There are so many rogues and so much roguery among those Sumatra petty potentates, the so termed King of Achen included, that there is a great probability of their having quarrelled over some of their plunder, more especially as they would appear from all accounts to have acquired a great deal in that line lately'. Op 16 december van datzelfde jaar konden de lezers van de krant lezen dat 'the whole coast wide of Acheen say the pepper coast as it is termed, now teems with heartless and daring robbers and pirates of the darkest dye'. Het gebrek aan veiligheid in de Straat van Malakka schaadde niet alleen de Nederlandse handelsbelangen, het zette ook haar internationale reputatie op het spel. De Nederlanders hadden immers met het verdrag van Londen de verantwoordelijkheid op zich genomen om de veiligheid in de wateren rond Noord-Sumatra te waarborgen. In een brief aan gouverneur-generaal van Nederlands-Indië Pieter Meijer van 24 juni 1870 schrijft minister van Koloniën Engelbertus De Waal: 'Het behoeft geen betoog dat, zowel ten gevolge van het contract met Atjeh van 1857, als krachtens de verplichtingen, die wij bij het Londensch traktaat van 1824 op ons genomen hebben, en met het oog op onze belangen, de beteugeling der barbaarsche gewoonten van Atjeh en de bescherming van handel en scheepvaart om de Noordkust van Sumatra van ons moeten uitgaan. [...] Over het algemeen schijnt het raadzaam de wateren van Atjeh meer gestadig door oorlogsschepen te doen bezoeken.'⁵²

Na een periode van oplopende spanningen en internationale lobby werd in 1873 duidelijk dat het geschil tussen Nederland en het Atjehse sultanaat niet op een vreedzame manier opgelost zou worden. Op 12 maart 1873 schrijft minister van Koloniën Fransen aan gouverneur-generaal Loudon: 'Wij hebben tegenover Atjeh niets anders dan goede en vredelievende bedoelingen gehad. Wij moesten, wegens onze stelling in den Indischen Archipel, waarborgen hebben voor de bestendige rust en veiligheid op de kusten in de wateren van Atjeh. Atjeh bejegent ons op een verraderlijke wijze.'⁵³ In een diplomatieke nota schrijft Loudon terug: 'Voor onze noordelijke bezittingen op Sumatra bleef Atjeh steeds een gevaarlijke nabuur, daar in zijne vijandige gezindheid jegens ons geen verandering scheen te komen. Het was onmogelijk om buiten een oorlog met Atjeh te blijven en het was de verantwoordelijkheid van Nederland om de wateren te beschermen tegen de Atjehse slavenhandel en piraterij'⁵⁴.

---

⁵² Officieele bescheiden betreffende het ontstaan van den oorlog tegen Atjeh in 1873, van regeringswege uitgegeven ter algemeene landsdrukkerij in 1881. Nota over de betrekkingen tusschen Nederland en Atjeh van 1824 tot 1873, 30.

⁵³ Officieele bescheiden betreffende het ontstaan van den oorlog tegen Atjeh in 1873, van regeringswege uitgegeven ter algemeene landsdrukkerij in 1881. Brieven van de minister van koloniën, 66.

⁵⁴ Officieele bescheiden betreffende het ontstaan van den oorlog tegen Atjeh in 1873, van regeringswege uitgegeven ter algemeene landsdrukkerij in 1881. Nota over de betrekkingen tusschen Nederland en Atjeh van 1824 tot 1873, 27.

Landingsdivisie van mariniers tijdens de eerste Atjeh-expeditie

De Nederlandse overheid besloot begin 1873 een ultimatum te stellen aan de Atjehse sultan. Als hij zou weigeren de soevereiniteit van de Nederlandse koning over Atjeh te accepteren dan zou Nederland met militaire macht de controle over het gebied veilig stellen. In maart 1873 stuurt assistent van gouverneur-generaal Loudon, Frederik Nicolaas Nieuwenhuijzen een brief aan zijn leidinggevende: 'na het tot tweemaal toe in gebreke blijven van de Atjehse sultan om tot tevredenheid te reageren op de vragen die hem gesteld werden via brieven (26-03-1873): Langer dralen zou als een bewijs van zwakheid worden aangemerkt en 's vijands overmoed slechts aanwakkeren. Doordrongen van het besef hiervan [...] heb ik dan ook niet gearzeld heden aan den Sultan van Atjeh den oorlog te verklaren.'⁵⁵ Na maanden van oplopende spanningen en politiek getouwtrek viel op 26 maart 1873 de eerste Nederlandse kanonskogel op Banda Atjeh.

De Nederlanders verwachtten dat een korte militaire expeditie voldoende zou zijn om de Atjehers op hun knieën te dwingen. Niets bleek minder waar. In april 1873 kwamen onder leiding van generaal-majoor Kohler de eerste Nederlandse en Javaanse troepen in Atjeh aan. Deze eerste expeditie had als doel een basis op te bouwen aan de monding van de Atjeh-rivier om vanuit daar het achterland te controleren. De intensiviteit en vastberadenheid waarmee de Atjehers hun land

---

⁵⁵ J.A. Fortuijn, *Atjeh in de Tweede Kamer: debatten bij de behandeling der begroting van Nederlandsch-Indie voor 1898*, (Amsterdam 1897) 114.

verdedigden overrompelden de Nederlandse troepen volledig: 'De vijand verzet, verdedigt zich met ongeëvenaarden moed en standvastigheid.'⁵⁶

Pas op 6 januari 1874 weet Van Swieten ondanks felle tegenstand de 'Grote Moskee' van Banda Atjeh te veroveren. Het lukt de Nederlanders om de kraton van de sultan te vernietigen. Na de dood van sultan Mahmud Sjah aan cholera verklaarde Van Swieten het sultanaat officieel opgeheven. De soevereiniteit van de Nederlandse koning in Atjeh was volgens hem nu officieel gevestigd.⁵⁷ De Nederlandse bezetting was in zijn eerste jaren een puur militaire operatie. Toen Van Swieten in Atjeh aankwam zou hij gezegd hebben: 'Wij begeren geen controle over uw land, en wensen ons ook niet te bemoeien met uw religie en tradities'.⁵⁸

De Nederlanders begeerden echter wel rust en orde. Het moest voor eens en altijd duidelijk gemaakt worden hoe de verhoudingen tussen de Nederlanders en de Atjehers lagen. In een brief aan Koning Willem III schrijft Minister Fransen van der Putte op 15 april 1873: 'Wanneer wij, na Atjeh te hebben overwonnen, dat rijk verlaten, tevreden met eene erkenning onzer soevereiniteit en met hetgeen verder op het papier moet bedongen worden [...] dan is het te vrezen dat de oorlog die nu gevoerd wordt, geene duurzame vruchten zal afwerpen, dat goed en bloed voor niets zullen zijn opgeofferd, en dat eerlang eene nieuwe expeditie noodig zal worden. Met de huidige expeditie moet de verhouding voor eens en altijd goed geregeld worden.'⁵⁹

Om de Atjehse bevolking aan hun kant te krijgen zette de Nederlanders in 1881 een civiele regering op. Met Nederlands geld werd de 'Grote Moskee' in Banda Atjeh herbouwd. Het gewelddadig verzet laaide desondanks op. De Nederlandse troepen trokken zich als gevolg hiervan terug achter de 'Concentratie Linie'. Dit was een zwaar bewaakte driehoek van 32 vierkante kilometer rond Banda Atjeh. De Nederlanders trokken niet meer het platteland in om de confrontatie met de rebellen op te zoeken. Zo ontstond een guerrilla oorlog met verzetsstrijders die zich in de dorpen en bergen van Atjeh verschansten en vanuit daar snelle *hit-and-run* aanvallen uitvoerde op Nederlandse doelen.

⁵⁶ Fortuijn, *Atjeh in de Tweede Kamer*, 126.

⁵⁷ A.Reid, 'Colonial transformation: a bitter legacy', in: A.Reid (ed.), *Verandah of Violence* (Singapore 2006) 96-109, 97-98.

⁵⁸ Reid, *The Contest for North Sumatra*, 156.

⁵⁹ Officieele bescheiden betreffende het ontstaan van den oorlog tegen Atjeh in 1873, van regeringswege uitgegeven ter algemeene landsdrukkerij in 1881. Brieven van de minister van koloniën, 70.

3.2 De heilige strijd

Met de opkomst van de *oelama* als organisatoren van het verzet veranderde het karakter van de strijd. Van het beschermen van de Atjehse territoriale soevereiniteit kwam het accent te liggen op het verdedigen van het islamitisch geloof. Voor aanvang van de oorlog waren aan het Atjehse hof twee kampen ontstaan. De sultan die samen met de *uleebalang* heil zagen in onderhandelingen met de Nederlanders en een Arabische fractie onder leiding van Rahman al-Zahir die elke samenwerking met de Nederlanders afwees.

Na het overlijden van sultan Mahmoed Sjah in januari 1874 zochten de overlevenden uit de Koninklijke familie hun toevlucht in de nieuwe hoofdstad Keumala. Hier vormden zij samen met de daar aanwezige *oelama* het centrum van het verzet tegen de Nederlanders. *Alim* Teungku Sheikh di Tiro groeide uit tot een belangrijke leider van dit verzet. Zijn verzetsstrijders werden door de Atjehers *Muslimin* genoemd.⁶⁰ Hij verwoorde de strijd tegen de Nederlanders als *jihad*, een heilige strijd om het islamitisch geloof te aanvalen van buitenaf. Al eerder, in de strijd tegen de Portugezen was het geloof gebruikt om het volk te mobiliseren. Volgens Snouck Hurgronje was 'de *jihad*-doctrine hier (in Atjeh) al eeuwenlang dieper geworteld dan elders in de archipel.'⁶¹

Letterlijk betekent *jihad*, in Atjeh *Perang Sabil* genoemd, 'strijd in teken van God'. Deze strijd is niet per definitie gewapend of gewelddadig. Ook de innerlijke strijd om lusten en anderzijds ongewenste gedachten te onderdrukken is een *jihad*. Strijders die de *jihad* uitvoeren heten *mujahid*. Een wereldlijk conflict is pas *jihad* als het belangrijkste doel ervan het beschermen van het

Teungkoe di Tiro

islamitisch geloof is. Elke andere wereldlijke strijd wordt *fitna* genoemd. Abu al-Hassan al-Amiri, islamitisch theoloog en filosoof verwoordt het als volgt: 'Jihad is that which administrators and governors undertake for the defense of the religion and preservation of the social order. Civil strife occurs among different nations as a result of tumult and fighting due to national or ethnic chauvinism'.⁶² Dit Tiro zou tegen de Nederlandse gouverneur-generaal gezegd hebben: 'Pas zodra jij de islam accepteert door de twee artikelen van het geloof uit te spreken, kunnen wij een vredesverdrag

⁶⁰ Reid, 'Colonial transformation: a bitter legacy', 101.

⁶¹ Snouck de Hurgronje, *De Atjehers II*, (1906 Leiden) 351.

⁶² P. L. Heck, 'Jihad revisited', *Journal of Religious Ethics* 32-1 (maart 2004) 105.

samenstellen.⁶³ De verzetsleider stuurde regelmatig brieven naar *uleebalang* die collaboreerden met de Nederlanders waarin hij hen *Kafir*, ongelovig, noemde.⁶⁴

Teungko di Tiro had relatief veel financiële middelen tot zijn beschikking. Eén van de vijf zuilen van de islam is het geven van aalmoezen, of *Zakat*. Een vast percentage van het inkomen moet besteed worden aan het helpen van armen of het bevorderen van het islamitisch geloof. Een groot aantal Atjehse moslims schonken hun *Zakat* tijdens de Atjeh-oorlog aan Teungko di Tiro en zijn strijders.⁶⁵ De steun die de strijders van di Tiro van de lokale bevolking ontvingen in de vorm van huisvesting, voedsel en geld droeg er verder aan bij dat de Nederlanders geen grip op hen konden krijgen. Officier J.A. Kruijt verklaart in zijn verslag van de oorlog de vastberadenheid van de Atjehse strijders als volgt: 'Afkeer van het blanke ras en godsdienstaat [...] schijnen hen [...] tegenover ons met taaie hardnekkigheid en fanatieken moed te hebben gewapend'.⁶⁶ Volgens luitenant ter zee Henricus Nijgh was de islam een belangrijke reden voor de felheid van het Atjehse verzet. 'Zij gaan met liefde de eeuwigheid in wanneer zij maar één Hollander of blanke gedood hebben. Zij zijn dan verzekerd in de hemel te komen.'⁶⁷ Voordat de volgelingen van di Tiro het strijdveld betraden werden zij getraakteerd op islamitische poëzie, *Hikayat Perang Sabil*, verhalen van de heilige strijd.

Deze gedichten verhoogden de moraal en zouden de strijders onoverwinnelijk maken. Toen de Nederlanders van de gedichten hoorden, werd een campagne opgezet om zoveel mogelijk *Hikayat Perang Sabil* op te sporen en te verbranden. Nadat di Tiro in 1891 door een, waarschijnlijk door Nederland gesteunde, zoon van een machtige *uleebalang* vergiftigd werd namen de aanvallen op de Nederlandse stellingen af. Verzetsleiders als Panglima Polem, Teuku Imam Lueng Bata en Tuanku Hashim hadden moeite met het bewaren van de eenheid die di Tiro wel had weten te realiseren.⁶⁸

De opkomst van de *oelama* als leiders van het volk, maakte dat de *uleebalang*, hun positie in de maatschappij moesten heroverdenken. Ondanks de steun die zij van de Nederlanders kregen, begonnen zij in toenemende mate te flirten met het verzet. Door de schijn op te houden dat zij aan de Nederlandse kant stonden probeerden de *uleebalang* de Nederlandse steun te behouden, terwijl zij tegelijkertijd de goodwill van de bevolking terug probeerden te winnen door het verzet actief te steunen.

⁶³ Reid, *Varandah of Violence*, 99.

⁶⁴ H.T. Damste, 'Snouck Hurgronje en Atjeh', *Het Koloniaal Tijdschrift* 5-16 (1927) 101.

⁶⁵ Reid, *The Contest for North Sumatra*, 252.

⁶⁶ Kruijt, *Atjeh en de Atjehers*, 145.

⁶⁷ H. Nijgh, *Het journaal van luitenant-ter-zee Henricus Nijgh 1873-1874*, 155.

⁶⁸ Reid, *The Contest for North Sumatra*, 253.

Snouck Hurgronje schrijft op 30 januari 1901 aan Gouverneur Generaal Jhr. Van Der Wijck: 'Door aan de lieden van het verzet eenigen finantieelen steun te verleenen, de minder bekenden onder hun duurzaam in hun gebied te verbergen, de voornamere gastvrij te ontvangen telkens wanneer zij elders geen rustig plekje konden vinden; door verder, zij het ook langzaam en tegenstribbelend de door ons gewenschte wegen aan te leggen, te zorgen dat binnen hunne grenzen geen daden van vijandschap jegens ons gepleegd werden, meensen zij ons van meer intieme bemoeienis met de aangelegenheden des lands te kunnen afhouden, en in gevallen, waarin zelfs bij onze geringe kennis van de details aldaar verdenking jegens hen rees, zich met onware explicaties te kunnen redden'.⁶⁹ De Nederlanders wisten niet goed hoe om te gaan met de nieuwe situatie.

Rust en orde waren kernwoorden in het Nederlands koloniaal beleid. Directe of indirecte controle over de bevolking was hier onlosmakelijk aan verbonden. De opkomst van de *oelama* als leiders van het verzet bracht de Nederlanders ertoe een beleid te ontwikkelen dat de groeiende politieke invloed en de verspreiding van loyaliteit gebaseerd op religie tegen moest gaan. Nederlanders ambtenaren in Den Haag, Istanbul, Singapore en op de verschillende eilanden van Nederlands-Indië werd gevraagd de ontwikkeling betreffende de islam in de gaten te houden. De gouverneur van oostelijk Borneo schreef als reactie hierop: 'De Atjeh-oorlog heeft ontevredenheid opgewekt bij de moslimbevolking van oostelijk Borneo.'⁷⁰

De Nederlandse overheid zag de verspreiding van de islam aan het eind van de twintigste eeuw deels als een natuurlijk, intern proces, maar ook als een gecoördineerde poging uit het buitenland. Deze internationalisering van de islam moest gestopt worden, voordat het zou leiden tot buitenlandse steun aan het Atjehse verzet. In 1880 stelde de Nederlands-Indische overheid wetten in die de verspreiding van de islam door buitenlandse invloeden tegen moesten gaan. Zo werden Arabieren die langer in het land bleven dan hun visum toeliet het land uitgezet en werden buitenlandse moslims in de gaten gehouden door Nederlandse ambtenaren.⁷¹ De moeite die de Nederlanders hadden in de omgang met de islam blijkt uit het verslag van Officier J.A. Kruijt. Hierin spreekt hij over de regels die voor de islamitische Indiërs op zijn schip golden. 'Over de vastentijd: Ook de aan boord logeerende hoofden lieten wij hierin vrij de voorschriften van hun godsdienst te volgen, waarvoor ze ons allen bijzonder dankbaar waren. De werkzaamheden gaan echter gedurende deze vasten geregeld door, gelijk uit het wijst dat de meermalen door de Groot-Atjehse regeering aangevoerde reden, als werd zij door de groote vasten verhinderd in eenige politieke onderhandeling met onze regeering of hare afgezanten te treden, voorgewenst en gezocht was'.⁷²

---

⁶⁹ K. Van der Maaten, *Snouck Hurgronje en de Atjeh-Oorlog* (Leiden 1948) 36.

⁷⁰ Bericht van de gouverneur van oostelijk Borneo aan de minister van Koloniën Fransen van de Putte, 24 mei 1871, Ministerie van Buitenlandse Zaken A-dossiers, Nationaal Archief Den Haag, Inventarisnummer 111.

⁷¹ Tagliacozzo, *Secret trades*, 150.

⁷² Kruijt, *Atjeh en de Atjehers*, 163.

Met de komst van Snouck Hurgronje naar Atjeh kwam er een omslag in het Nederlandse beleid ten opzichte van de islam. Doormiddel van het investeren in modern westers onderwijs zou de Atjehse bevolking de kant van de Nederlanders moeten kiezen. Ook de *oelama* stimuleerden ondertussen echter de bouw van tientallen nieuwe Koranscholen. Hierdoor schoot de geletterdheid omhoog en werd er een nieuwe generatie islamgeleerden opgeleid. Snouck Hurgronje zag islam als deel van de Atjehse maatschappij. Het Nederlands bestuur over Atjeh zou volgens hem dan ook alleen succesvol zijn als zij rekening hield met de geloofsovertuiging van het overgrote deel van de bevolking.

Snouck Hurgronje maakte zich grote zorgen over de internationale contacten die gelegd werden door de Atjehse *oelama* op basis van hun gedeelde geloofsovertuiging. Veel Atjehse korangeleerden volbrachten een deel van hun studie in de Arabische wereld. Adviseur van de sultan Rahman al-Zahir was zelfs bloedverwant van de sharif van Mekka. Ook de lange geschiedenis van diplomatieke uitwisseling met het Turkse Rijk baarde de Nederlanders zorgen.

4. Abd al-Rahman al-Zahir, Het Osmaanse Rijk en het diplomatieke spel

Toen de Nederlandse gouvernementscommissaris Nieuwenhuizen een dringend verzoek stuurde aan de Atjehse sultan Ibrahim Mansur Shah om de soevereiniteit van Zijne Majesteit de Koning van Nederland over Atjeh te erkennen reageerde Shah met de woorden: 'Ik ben wees en jong en ik verkeer slechts onder de hoede van den Allerhoogste'.⁷³ Hiermee gaf hij aan alleen het gezag van de Allah te erkennen en daarmee de soevereiniteit van de Nederlandse koning over Atjeh niet te accepteren. Oorlog was nu onvermijdbaar geworden.

In 1873 stuurde Sultan Ibrahim Mansur Shah diplomatieke missies de wereld in om steun te verwerven tegen de, volgens hem, illegale inmenging van de Nederlanders in Atjehse gelegenheden. Alim Abd al-Rahman al-Zahir reisde af naar Istanbul om daar de steun te vragen van sultan Abdülaziz. Hij portretteerde de strijd tegen de Nederlanders als een religieus conflict en wees Abdülaziz op zijn verantwoordelijkheid als kalief om zijn islamitische broeders te beschermen tegen aanvallen van ongelovigen.

De passieve reactie van de sultan Abdülaziz is opvallend. De Osmaanse sultan zag zichzelf immers als kalief, beschermheer van de islam. Waarom besloten de Turken toch om hun Atjehse geloofsgenoten niet ter hulp te schieten?

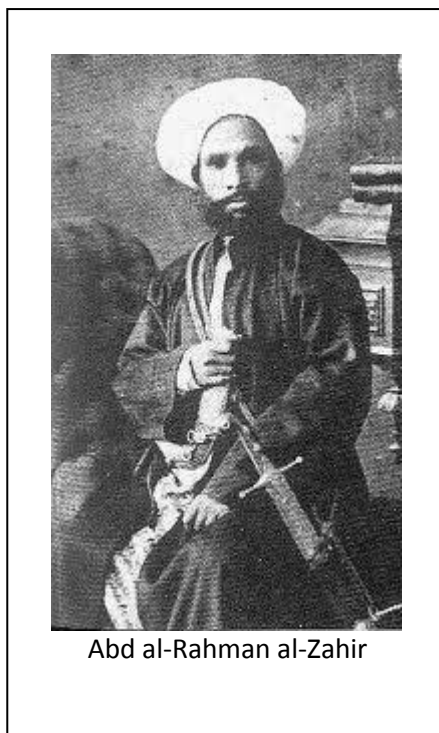
⁷³ Officieel Bescheiden betreffende het ontstaan van den oorlog tegen Atjeh in 1873, Stukken betreffende de oorlogsverklaring en de staking der eerste expeditie, 125.

4.1 ‘Onder den hoede van de Allerhoogste’

De relatie tussen het Atjehse sultanaat en het Osmaanse Rijk kende eind negentiende eeuw al een lange geschiedenis. De eerste Atjehse ambassadeur nam in 1547 zijn onderkomen in Istanbul. Uit Turkse bronnen blijkt dat de toenmalige sultan Alaadin Sjah twintig jaar later, in 1566, een verzoek aan de Osmaanse sultan stuurde om Atjeh officieel te erkennen als vazalstaat van het Osmaanse Rijk. Hij schreef: ‘Atjeh is één van uw dorpen en ik ben een dienaar van uw hof’.⁷⁴ Hoewel dit verzoek werd afgekeurd zeiden de Osmanen in 1568 militaire steun toe aan de sultan van Atjeh. Helaas voor de Atjehers brak er datzelfde jaar een opstand uit in de Yeman provincie. Dit zorgde ervoor dat de Turken er toch voor kozen hun soldaten in eigen rijk te houden. De herhaaldelijke verzoeken van de Atjehse leiding aan de Turkse sultan om Atjeh officieel deel van het Osmaanse Rijk te maken werden allen geweigerd.⁷⁵

De relatie tussen Atjeh en het Osmaanse Rijk ontwikkelde zich verder in de zeventiende eeuw. Economische voorspoed trok Osmaanse handelaren naar Sumatra. Sommigen van hen vestigden zich permanent in één van de kuststeden van Atjeh. Aan het begin van de zeventiende eeuw ontstonden er zo kleine Turkse koloniën die door de bevolking *Rumi* of *Turki* werden genoemd. Op eigen initiatief of georganiseerd vanuit de moskee trokken kleine groepen Turkse strijders naar Atjeh om zich te mengen in de verschillende conflicten die zich incidenteel voordeden tussen de koninkrijkes van noord-Sumatra. Ook voegde de Atjehse hoven sporadisch islamdeskundigen uit het Osmaanse Rijk aan hun hofhoudingen toe.

In het midden van de negentiende eeuw werden mede door de groeiende Nederlandse aanwezigheid op Sumatra de diplomatieke banden tussen Atjeh en het Osmaanse sultanaat aangehaald. In 1871 kreeg de Nederlandse legatie in Istanbul een document in handen waaruit bleek dat de Atjehse diplomatieke missie aldaar steun had gevraagd aan de Osmaanse sultan in het conflict tegen de Nederlanders. In communicatie tussen het Nederlandse gezantschap en het ministerie van Koloniën in Den Haag uit ambassadeur Heldewier zijn zorgen over ‘een toename in het aantal Atjehse pelgrims aanwezig in Istanbul’.⁷⁶

Abd al-Rahman al-Zahir

⁷⁴ I. H. Goksoy, ‘Ottoman-Aceh relations as documented in Turkish sources’, in: R.M. Feener, P. Daly en A. Reid (ed.), *Mapping the Acenese Past* (Leiden 2011) 4-6.

⁷⁵ Goksoy, ‘Ottoman-Aceh relations as documented in Turkish sources’, 18.

⁷⁶ Brief van gezant Heldewier aan minister Franssen van de Putte, 10 oktober 1871, Legatie Turkije en de Levant, Nationaal Archief Den Haag, Inventarisnummer 452.

De toenmalige sultan van Atjeh Ibrahim Mansur Shah stuurde in 1873 acht diplomaten naar Istanbul om een verzoek om steun aan de Osmaanse Raad van Ministers aan te bieden. Sultan Mansur Sjah presenteerde Atjeh hierin als vazalstaat van de Osmaanse sultan. Hoewel het Atjehse sultanaat verschillende pogingen had ondernomen om zich officieel te laten erkennen als zodanig, hebben zij de status van vazalstaat nooit officieel weten te verwerven. In een brief van gezant Heldewier aan de minister van Koloniën uit 19 juni 1873 valt te lezen: 'Ik vestig de Uwe aandacht op de zaak der Atjineesche petitie aan de Porte, die in 1868, 1869 en 1870 het onderwerp eener briefwisseling met Uwe ambtsvoorganger geweest is, waaruit blijkt dat destijds de Turksche regering er verre van af was Atjin als een vasal staat of bondgenoot van den Khalif te beschouwen'. Om het verzoek van sultan Mansur Sjah kracht bij te zetten werd de ervaren Atjehse diplomaat Abd al-Rahman al-Zahir vanuit Mekka overgeplaatst naar Istanbul om daar de rol van ambassadeur op zich te nemen. Op 24 april 1873 voer het Egyptische stoomschip de Tanta met Rahman al-Zahir aan boord de haven van Istanbul binnen. Hij had drie medewerkers bij zich, twee Maleisiërs en één Arabier. De drie hadden de tocht van Alexandrië naar Istanbul in de tweede klasse volbracht. Dit was volgens de Nederlandse geheimagenten die hem op stonden te wachten in de haven een voortvloeiende uit hun gebrek aan financiële middelen. Dit creëerde volgende de Nederlandse gezant Van Gericke Herwijnen een beeld van de Atjehers als 'arm en zwak'. Het feit dat Rahman al-Zahir er in zijn eerste dagen in Istanbul niet in slaagde wapens te kopen droeg volgens Herwijnen verder bij aan dit beeld.⁷⁷

Arm of niet, de Osmanen ontvingen Rahman al-Zahir vol eer. Hij werd op kosten van de Porte gehuisvest in het gastenvertrek bedoeld voor bezoekende diplomatieke missies. Door zijn reputatie als gezaghebbende alim en zijn bloedverwantschap met de sharif van Mekka genoot Rahman al-Zahir groot aanzien in de gehele Islamitische wereld. Hij had een brief bij zich van de sharif van Mekka waarin deze de sultan van het Osmaanse Rijk vroeg de Nederlandse agressie te veroordelen en hem opriep de verantwoordelijkheid op zich te nemen zijn islamitische broeders uit Atjeh te beschermen.⁷⁸

In de weken na de aankomst van Rahman al-Zahir in Istanbul berichtte de Turkse kranten Djevaib, de Basfiret en de door de 'Jong Osmanen' gesteunde Hurriyet dagelijks over de gesprekken die de alim voerde met toonaangevende Osmaanse politici en geestelijken. De Atjeher bouwde een goede relatie op met de hoofdredacteur van de Djevaib. Op 25 juni 1873 verscheen er in een artikel in die krant waarin Rahman al-Zahir zijn frustratie uit over het feit dat hij tot dan toe niet was toegelaten tot sultan Abdülaziz, terwijl een gezant uit Kashgar, een islamitische regio in westelijk China, die eer wel ten beurt was gevallen.⁷⁹ In juli 1873 was in de Djevaib te lezen dat Turkse marineschepen vanuit Egypte naar Sumatra waren

⁷⁷ Brief van gezant Gericke Herwijnen aan minister Fransen van de Putte, 26 april 1873, Gezantschap, Consulaat, Consulaat-Generaal te Constantinopel/Istanbul, Nationaal Archief Den Haag, Inventarisnummer 230.

⁷⁸ A. Reid, *The Contest for North Sumatra. Atjeh, the Netherlands and Brittain 1858-1898* (Kuala Lumpur 1969) 127.

⁷⁹ Brief van gezant Gericke Herwijnen aan minister Fransen van de Putte, 26 april 1873, Gezantschap, Consulaat, Consulaat-Generaal te Constantinopel/Istanbul, Nationaal Archief Den Haag, Inventarisnummer 230.

gestuurd. De Osmaanse regering liet echter in de Levant Times weten: 'We are authorised to state that the story we borrowed yesterday from the Basfiret, touching a Turkish naval expedition to the waters of Sumatra is an absurd fiction'.

In de Osmaanse minister van Justitie en voormalig Grootvizier Midhat Pasha vond Rahman al-Zahir zijn belangrijkste bondgenoot.

Voormalig Grootvizier Midhat Pasha

Midhat Pasha was eerder dat jaar door sultan Abdülaziz uit de prestigieuze functie van Grootvizier gezet naar aanleiding van een conflict over het financiële en economisch beleid van de Porte.

Opvallenderwijs was Midhat Pasha geen groot aanhanger van het panislamisme. Hij stond een grondwet voor waarin moslims en niet-moslims dezelfde rechten genoten. Zijn bondgenootschap met Rahman al-Zahir lag dan ook niet voor de hand. Het is goed mogelijk dat Midhat Pasha de Atjeh-kwestie gebruikte om weer in de gratie van sultan Abdülaziz te komen en op die manier zijn politieke carrière nieuw leven in te blazen.

Het bondgenootschap met Midhat Pasha bracht Rahman dichterbij het centrum van de macht aan de Porte. Zo brachten de twee samen een bezoek aan de Egyptische Kedive. In dit gesprek stelde Rahman al-Zahir voor om Egyptische schepen en manschappen op zijn kosten naar Atjeh te sturen. Kedive Isma'il Pasha was echter huiverig om zonder toestemming van Abdülaziz een dergelijke toezegging te doen en wees het verzoek af. Het lukte Rahman al-Zahir om goedkeuring te krijgen voor een gesprek met Grootvizier Şirvanlı Mehmed Rüşdi Pasha. De twee spraken bijna een uur.⁸⁰

Sultan Abdülaziz zelf zou aan één van zijn ministers hebben gevraagd om Atjeh op de kaart aan te wijzen. Toen de minister dit deed, vroeg de sultan om hem op dezelfde kaart Nederland aan te wijzen. Toen hij zag dat er tussen Nederland en Atjeh een veel grotere afstand lag dan tussen Istanbul en Atjeh zou hij zich hardop hebben afgevraagd waarom Nederland en niet hij het recht had om Atjeh te besturen. Sultan Abdülaziz drong informeel aan op 'een menselijke oplossing in het conflict'. Deze oproep deed hij 'niet als Sultan van Turkije maar als Kalife Abdul Aziz. Hij was hiertoe genoopt door zijne belangstelling voor alle zijne geloofsgenoten.'⁸¹

⁸⁰ Brief van gezant Van Zuylen van Nijevelt aan minister van Koloniën Fransen van der Putte, 7 mei 1873, Nederlands gezantschap te Parijs (Frankrijk), Nationaal Archief Den Haag, Inventarisnummer 930.

⁸¹ Gezantschap, Consulaat, Consulaat-Generaal te Constantinopel/Istanbul, Bestanddeel 230, Nummer toegang 2.05.94.

Op 13 juli bericht Gericke van Herwijnen dat hoewel de Osmanen 'niet genegen zijn om ons spaken in de wielen te steken, dat echter niet wegneemt dat zij met de zaak ten hoogste verlegen is, en steeds naar middelen omziet om zonder iets te doen, de schijn te hebben iets gedaan te hebben ten behoeve van de Atjinesche regering die om zo te zeggen zich onder den sultan der Turkijen heeft geworpen. Daarnaast is de Grootvizier een alim. Het gebruik van Arabisch door Rahman al-Zahir was hem erg welgevalen.⁸²

Het aanvankelijke succes van Rahman al-Zahir verontruste de Nederlanders. Het feit dat de Osmanen weigerden openheid van zaken te geven in hun betrekkingen met Atjeh droeg daar verder aan bij. De Turken weigerden de Nederlanders inzage te geven in de petitie die was aangeboden door de Atjehse missie. Zij ontkenden in februari 1873 nog dat er überhaupt een petitie was binnen gekomen. De dagelijkse bezoeken van Rahman al-Zahir aan de Porte werden door Nederlandse informanten nauwlettend in de gaten gehouden. In het archief van het Nederlands gezantschap te Istanbul zijn verschillende declaraties terug te vinden waarin compensatie wordt gevraagd voor de gemaakte kosten voor het volgen van de Atjeher. Deze kosten behelsde het geven van fooien aan medewerkers van de Porte, vergoedingen voor agenten die Rahman al-Zahir in de gaten hielden en het huren van de paarden waarmee deze agenten hem volgden.

Al snel word echter duidelijk dat de Porte, onder internationale druk, geen materiele of financiële steun zou bieden aan de Atjehse sultan. Abdülaziz zag voor zichzelf wel een rol als bemiddelaar weggelegd. Het Nederlandse ministerie van Koloniën beoordeelde dit als een poging tot verdeckte inmenging en gaf Heldewier de opdracht een officieel aanbod van de Turken om te bemiddelen in het conflict te voorkomen. Volgens Heldewier calculeerde de Turken een Nederlands afwijzen van bemiddeling in. Hij zag in het aanbod vooral een gebaar van de sultan naar zijn panislamistische achterban; 'Ik begrijp wel dat de Verhevene Porte gaarne iets doen zoude dat aan de belijders van den Islam aangenaam ware, maar mij dunkt dat ons geschil met Atjin een zeer ongeeeigende gelegenheid daarvoor zoude zijn, want dat geschil is volstrekt niet uit een kwestie van geloofsbelijdenis ontsproten en staat er ook niet mee in verband. De Oostenrijkers en Italianen zijn het hiermee eens'.⁸³

Ondanks de krachtige lobby die Rahman al-Zahir tijdens zijn verblijf in Istanbul wist op te zetten, keurde zowel de Raad van Ministers als de Osmaanse sultan zijn verzoek om steun af. In plaats van het bieden van materiele en militaire steun aan Atjeh zond de sultan een brief naar de Nederlandse regering in Den Haag waarin hij zijn hulp als bemiddelaar aanbood en de hoop uitsprak dat het conflict 'met groot vertoon van menselijkheid aan beiden zijden' opgelost kon worden. Het aanbod van de sultan werd door de Nederlandse overheid naast zich neergelegd.

---

⁸² Bericht van gezant Gericke van Herwijnen aan minister van Koloniën Fransen van de Putte, 13 juli 1873, Gezantschap, Consulaat, Consulaat-Generaal te Constantinopel/Istanbul, Nationaal Archief Den Haag, Inventarisnummer 230.

⁸³ Bericht van gezant Heldewier aan minister van Koloniën Fransen van de Putte, 16 juli 1873, Gezantschap, Consulaat, Consulaat-Generaal te Constantinopel/Istanbul, Nationaal Archief Den Haag, Inventarisnummer 230.

4.2 Van India tot Marrakech

Hoe kwamen de Osmaanse Raad van Ministers en de sultan tot het besluit om steun aan de Atjehse missie te weigeren?

Hoewel de islam zich had verspreid over grote delen van Zuidoost Azië, werden de Indische moslims niet volledig geaccepteerd als volwaardig deel van de *Umma al-Islamiyya*. De Afgaanse voorvechter van het panislamisme Djamal al-Din al-Afghani besteedde geen enkele aandacht aan de Atjehse zaak. Voor hem reikte de moslimwereld van 'India tot Marrakech'.⁸⁴ Dit is te verklaren uit de relatieve korte geschiedenis die de islam in Zuidoost Azië kent. Het panislamisme was daarom voornamelijk gericht op Iran, het Midden-Oosten en de Sahel. Daarbij kwam dat de Atjehse islam wezenlijk anders was dan de islam die werd beoefend in het Osmaanse Istanbul. Hindoeïstische en mystieke invloeden maakten dat de Atjehse islam in de Arabische wereld en het Turkse Rijk niet altijd als volwaardig werd gezien. Ook waren de Atjehers cultureel en etnisch anders dan hun Turkse en Arabische geloofsgenoten.

Daarbij kwam dat het Osmaanse Rijk in de tweede helft van de negentiende eeuw op zijn retour was. In 1853 was het verval pijnlijk duidelijk geworden. In mei van dat jaar ontstond er een geschil tussen Napoleon III en de Russische tsaar over de bescherming van de christelijke bevolking van het Osmaanse Rijk. De Turken gaven de Russen de verantwoordelijkheid om de orthodoxe christenen in het Osmaanse Rijk te beschermen. De Fransen vonden echter dat de katholieke inwoners van het Rijk onder hun beschermheerschap dienden te staan. Als reactie op het Turkse besluit om de Russen dit voorrecht te geven stuurde Napoleon III een oorlogsschip naar de Zwarte Zee. Dit dwong sultan Abdülmecit een verdrag met de Fransen te sluiten waarin Frankrijk en de Rooms-katholieke Kerk het beschermheerschap over heilige plekken en bezittingen in het Osmaanse Rijk werd gegeven. Tsaar Nikolaas I kon dit niet over zijn kant laten gaan en stuurde legereenheden naar de Danube rivier. Toen in 1853 bleek dat onderhandelingen nergens toe leidden, beval tsaar Nikolaas tachtigduizend Russische soldaten de Osmaanse grens over. Het Russisch legerkorps onder leiding van prins Gortsjakow bezette de Donauvorstendommen Walachije en Moldavië. Als reactie hierop verklaarde sultan Abdülmecit Rusland de oorlog. Uit angst voor een toename van Russische invloed in het Middellandse Zeegebied koos Engeland de kant van de Turken en de Fransen. Na een korte maar heftige strijd werd op 30 maart 1856 het verdrag van Parijs ondertekend waarmee een einde kwam aan de Krimoorlog. Rusland beloofde in het verdrag zijn aanspraak op de christenen in het Osmaanse Rijk op te geven. Dit recht werd aan Frankrijk toegekend.

De Krimoorlog had twee belangrijke gevolgen voor het Osmaanse Rijk. De sultan had bij Britse banken geld moeten lenen om zijn oorlogsinspanningen te financieren. De voorwaarden van deze lening waren zo ongunstig dat zij in de jaren na de oorlog zouden bijdragen aan het uitbreken van een financiële crisis in het

---

⁸⁴ Van Krieken, *Snouck Hurgronje en het panislamisme*, 8.

Osmaanse Rijk. Hoewel de Osmanen als ‘winnaar’ uit de oorlog waren gekomen, was de zwakte van het Rijk aangetoond. Zij was voor het behoud van de territoriale soevereiniteit afhankelijk geweest van de steun van de Fransen en de Britten. Toen ambassadeur Rahman al-Zahir in 1873 bij het Osmaanse hof aanklopte met het verzoek om steun voor de op handen zijnde strijd tegen de Nederlanders lag de Krimoorlog nog vers in het geheugen. De relatie met Rusland was zeventien jaar na het eind van de oorlog nog steeds gespannen. De Russische tsaar was met de Krimoorlog het beschermheerschap over de orthodoxe christenen van het Osmaanse Rijk ontzegt. Het is derhalve geen verrassing dat zij het panislamisme rondom de Atjeh kwestie niet accepteerden. De Russische ambassadeur te Istanbul majoor-generaal Nikolai Pavlovich

Majoor-Generaal Nikolai Pavlovich Ignatiev

Ignatiev zette de Osmaanse Raad van Ministers en de Turkse sultan onder druk om van steun aan de Atjehers af te zien. Hij bracht persoonlijk een bezoek aan Grootvizier Şirvanlı Mehmed Rüşdi Pasha om hem ervan te overtuigen zich niet te mengen in de Atjehse aangelegenheden. Het gesprek vond plaats op 20 mei 1873. De Grootvizier vroeg Ignatiev: ‘Waarom zoude er zoo veel bezwaar bestaan tegen een bemiddeling van onze zijde. De Atjineesche Zendeling verklaart immers dat Atsjin niets beter verlangt dan vrede met Nederland? Ik kan niet begrijpen welke bezwaren Nederland zoude kunnen hebben tegen het aanbod van eene vriendschappelijke bemiddeling van Turkijen, daar de Turken afschuw hadden van het bloedvergieten en dat bovendien de Atsjinezen geloofsgenoten waren’.⁸⁵ Rahman al-Zahir zelf gaf Ignatiev te kennen dat hij hoopte op bemiddeling, omdat Atjeh en de Osmanen, een ‘vriendschappelijke, historische en religieuze band’ hadden. Ignatiev reageerde hierop door te stellen dat hij geen wettige argumenten zag voor inmenging in zaken die de Turken niet aangingen. De samenwerking tussen Ignatiev en Heldewier was hecht. ‘Als we moeilijkheden door de moslims hebben vermeden, hebben wij dit geheel te danken aan Generaal Ignatiev’, aldus de Nederlandse gezant. Ignatiev zou op 11 mei 1873 in een onderhoud met een Turkse hoogwaardigheidsbekleder hebben gezegd: ‘Ik weet niet welke haar bedoelingen zijn, maar zoveel ik deze edele natie (Nederland) ken, veronderstel ik niet dat zij in de gegeven omstandigheden eene bemiddeling van wie ook zouden willen aannemen’.⁸⁶

Ook de Britse ambassadeur sir Henry Elliot koos actief de kant van de Nederlanders. In een gesprek met de Turkse minister van Buitenlandse Zaken liet de Brit geen twijfel bestaan over zijn loyaliteit: ‘Bovendien verdienen deze uwe geloofsgenoten geene sympathie. Zij zijne roovers en slavenhandelaren en

⁸⁵ Van Krieken, *Snouck Hurgronje en het panislamisme*, 8.

⁸⁶ *Ibidem*

Nederland voldoet aan de door haar aangenomen plicht door hen te kastijden wanneer zij geen gehoor willen geven aan de stem van recht en billijkheid'.⁸⁷ Op 24 mei 1873 vertelde de Franse ambassadeur graaf Vogue aan Heldewier dat een medewerker van de Porte ook hem had gepolst over een mogelijke Osmaanse bemiddeling in de Atjeh-oorlog. Niet alleen had hij hier negatief op gereageerd, 'maar tevens hem gegeven wat de Engelsen noemen 'the cold shoulder'.⁸⁸

Van het ministerie van Koloniën kreeg Heldewier de opdracht om elk bemoeienis van Turkse kant in Nederlandse aangelegenheden te voorkomen. Hoewel hij er alles aan deed om de Atjeh kwestie te verkopen als een politiek en territoriaal conflict in plaats van een religieuze strijd, waren de diplomatieke kwaliteiten van Heldewier op zijn best twijfelachtig. De Britse ambassadeur Elliot zou over hem gezegd hebben: 'A sot, seldom fit for business'.⁸⁹ Deze 'zuiplap, die niet geschikt was voor de diplomatie' had de belangrijke taak om de Turkse overheid te overtuigen zich niet te mengen in de Nederlandse aangelegenheden in Atjeh.

De Nederlandse overheid was niet blij met de Atjehse diplomatieke activiteit. In een brief die werd verstuurd op 24 maart 1873 uitte een Nederlandse gouvernementscommissaris zijn frustratie over de aanwezigheid van de Atjehse diplomatieke missie in Istanbul. In niet mis te verstane bewoording liet hij weten dat steun van de Turken aan Atjeh niet geaccepteerd kon worden: 'Hoezeer het Nederlandsch-Indisch Gouvernement van den Sultan van Turkije eveneens in vriendschappelijke verhouding verkeerd, heeft die vorst nochtans geen regt hoegenaamd om zich in de tussen het Nederlands-Indisch Gouvernement en het rijk van Atjeh gerezen kwesties te mengen'.⁹⁰ In juli 1873 deed Rahman al-Zahir een voorstel aan de Nederlandse overheid om in onderhandelingen te treden. De Nederlanders hadden echter drie voorwaarden waaraan voldaan moest worden voordat zij het gesprek aan konden gaan. Ten eerste zou het Atjehse sultanaat een oorlogsvergoeding moeten betalen aan de Nederlandse schatkist om een deel van de kosten die de Nederlanders hadden gemaakt in het ondernemen van de verschillende expedities naar Atjeh te vergoeden. Daarnaast moest minimaal één havenstad aan de noordkust van Atjeh onder Nederlandse controle komen, zodat de Nederlandse marine vanuit daar de Straat van Malakka kon controleren. Ten slotte moest Atjehse sultan stoppen met het voeren van de Turkse vlag en zo afstand doen van de claim dat Atjeh een vazalstaat was van het Osmaanse Rijk. Deze voorwaarden waren voor Rahman al-Zahir niet te accepteren. Het vergoeden van de kosten die de Nederlanders hadden gemaakt met het verwoesten van Atjehse dorpen en het vermoorden van Atjehse strijders en burgers was volgens hem waanzin. De voorwaarde dat de Turkse vlag niet meer gevoerd zou mogen worden viel niet goed

---

⁸⁷ Van Krieken, *Snouck Hurgronje en het panislamisme*, 8.

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ Guber, Levinson en Mazaev (ed.), *Politika Kapitalischtschen Derzhav i natsional'no-Osvoboditel'oe Dvizhenie Ingo-Vostochnoi Azii (1871-1917)* (Moskou 1965) 55.

⁹⁰ Officieele Bescheiden betreffende het ontstaan van den oorlog tegen Atjeh in 1873. Stukken betreffende de oorlogsverklaring en de staking der eerste expeditie ,119.

bij de Porte.⁹¹ Tot daadwerkelijke onderhandelingen tussen Rahman al-Zahir en de Nederlandse overheid kwam het dan ook niet.

Het was Heldewier er veel aan gelegen de oorlog in Atjeh te verkopen als een territoriaal geschil dat voortkwam uit de Nederlandse verantwoordelijkheid voor het beschermen van de handel in de Straat van Malakka in plaats van een religieus conflict. De Nederlanders berichtten aan de Turken dat ze de godsdienst van de Atjehers volledig respecteerden. Dit werd bevestigd door de 'objectieve vorst van Djohor' op het schiereiland Malakka: 'Whereas it has been brought to our notice by the friendly Govt of The Netherlands in Java, that reports have been spread by religious people, to the effect that that Government will interfere with the religion of our fellow Mohamedans, who are now, or who may hereafter come within its power or authority: We do hereby give all our subjects to understand that such reports are wholly devoid of truth. We know that it has not been so in the past, and have the assurance of the Govt of the Netherlands, in which we place perfect reliance that it has no such intentions or wish'.⁹² Heldewier is duidelijk over de claim van sultan Abdülaziz als beschermheer van de internationale islam: 'Hoewel wij, ten einde onnoodigen aanstoot te vermijden, vermeden hebben in ons antwoord op de nota van den Turksche Regeering de quaestie der geestelijke suprematie van de Turkschen sultan over de Mohamedaansche volkeren van de Indische archipel op te voeren, wij evenwel zoodanig aanspraken van de Sultan, indien zij gemaakt worden, niet zouden kunnen erkennen'.⁹³

De aanhoudende internationale druk op sultan Abdülaziz zorgde ervoor dat Rahman al-Zahir van een graag geziene gast aan de Porte veranderde in iemand die de sultan liever kwijt was. Het lukte Rahman al-Zahir dan ook niet om de sultan persoonlijk te spreken te krijgen. Doordat hij zijn frustratie hierover in verschillende media liet optekenen verslechterde zijn relatie met Midhat Pasha snel. In juli 1873 wordt Rahman al-Zahir door de Porte gevraagd om Istanbul te verlaten. In een rapport dat door gezant Gericke van Herwijnen wordt gedeeld met het ministerie van Koloniën staat beschreven hoe Rahman al-Zahir zijn krediet heeft verspeeld: 'Er gaat geen dag voorbij of Abdul Rahman begeeft zich naar de Porte om deze of geene hooggeplaatst ambtenaar te spreke te komen ten einde Zijne audiëntie bij den sultan te bevorderen. Ik weet dat men hem daar reeds zeer moede is, hij van zijne zijde verklaart niet te willen vertrekken alvorens bij de sultan ten gehoor te zijn toegelaten geworden, en dit alhoewel hem is te kennen gegeven geworden dat voor hem er geen rede bestond voor een langer verblijf te Istanbul'.

Ondanks het verzoek te vertrekken staakte Rahman al-Zahir zijn pogingen om de steun van de Osmaanse sultan te verwerven niet. Hij dook de archieven van de Porte in om bewijzen te zoeken voor zijn claim dat de Turken de verantwoordelijkheid hadden het Atjehse volk te beschermen. Hij vond een stuk dat

---

⁹¹ Bericht van gezant Heldewier aan minister van Koloniën Fransen van de Putte, 14 Juli 1873, Gezantschap, Consulaat, Consulaat-Generaal te Constantinopel/Istanbul, Nationaal Archief Den Haag, Inventarisnummer 230.

⁹² Ibidem.

⁹³ Ibidem.

in het jaar 1850 (1266 van de Turkse jaartelling) geschreven was door Besfin Rey, toenmalig schrijver van de Grootvizier en lid van de Raad van Staten. In dit stuk stond volgens Rahman al-Zahir beschreven hoe de Turken hun bescherming over Atjeh vernieuwden. Rahman al-Zahir bracht deze stukken naar de Raad die de stukken accepteerde en in overweging nam.⁹⁴

Op 7 oktober rapporteert gezant in Parijs Van Zuylen van Nijvelt dat de Turken het Atjehse verzoek voor een tweede maal hebben geweigerd. 'Ik vermeen aan de inhoud van dat stuk (een nota die door de Turkse aan de Nederlandse overheid werd gestuurd) te mogen gedragen [...] voornamelijk sterkt om [...] in den meest beleefden vorm alle inmenging af te wijzen in onze geschillen met Atsjin'.⁹⁵ Grootvizier Saffet Pasha garandeerde de Nederlandse gezant in Istanbul dat de Turken geen actieve rol zouden aannemen in het conflict.⁹⁶ Op 18 december 1873 vertrekt Rahman al-Zahir op het Engelse stoomschip de 'Said' uit Istanbul om via het Suezkanaal af te reizen naar Jiddah om daar te trachten de steun te verwerven van de sharif van Jiddah. Zonder de zegen van de Osmaanse sultan was deze poging echter bij voorbaat kansloos.

Er zijn aanwijzingen die erop wijzen dat een kleine groep Turkse officieren toch naar Atjeh zijn vertrokken. Dit waren waarschijnlijk huurlingen die tijdens de Krimoorlog en de nasleep hiervan deel waren geworden van het Turkse leger, maar die zich niet verbonden voelden met het Osmaanse Rijk. In hoeverre zij op eigen initiatief handelden of dat er achter gesloten deuren toch een deal was gesloten tussen de Atjehse delegatie en de Osmaanse leiding is niet duidelijk.⁹⁷

De internationale druk die op de sultan Abdülaziz werd uitgeoefend, bleek voldoende om de hem af te laten zien van steun aan het Atjehse sultanaat. De Nederlandse pogingen om het Atjeh conflict neer te zetten als een puur politieke en territoriale gelegenheid waren geslaagd. Het beeld dat de Atjehse missie had willen neerzetten van een conflict tussen gelovigen en ongelovigen, had geen stand gehouden. Generaal Ignatiev ontving voor zijn inspanning in het behartigen van de Nederlandse belangen op voorspraak van gezant Heldewier een onderscheiding van koning Willem III: 'Met dankbaarheid erkennen wij de verijdeling der pogingen van Abdul Rahman, te Constantinopel genomen die voor een goed deel aan de arbeid van den Russischen Ambassadeur kan toegeschreven worden'.⁹⁸

---

⁹⁴ Bericht van gezant Van Zuylen van Nijvelt aan minister van Koloniën Fransen van de Putte, 20 juli 1873, Nederlands gezantschap te Frankrijk (Parijs), Nationaal Archief Den Haag, Inventarisnummer 930.

⁹⁵ Bericht van gezant van Zuylen van Nijvelt aan minister van Koloniën Fransen van de Putte, 7 oktober 1873, Nederlands gezantschap te Frankrijk (Parijs), Nationaal Archief Den Haag, Inventarisnummer 930.

⁹⁶ Goksoy, 'Ottoman-Aceh relations as documented in Turkish sources', 21.

⁹⁷ Goksoy, 'Ottoman-Aceh relations as documented in Turkish sources', 24.

⁹⁸ Bericht van minister Fransen van de Putte aan gezant Heldewier, 15 januari 1874, Gezantschap, Consulaat, Consulaat-Generaal te Constantinopel/Istanbul, Nationaal Archief Den Haag, Inventarisnummer 230.

4.3 De zoektocht breidt zich uit

De Atjehers vervolgden hun zoektocht naar internationale steun bij Groot-Brittannië, Frankrijk, de Verenigde Staten en Italië. Zij waren weinig succesvol.

De Britten hadden een sterke historisch band met het Atjehse volk. In 1819 werd een verdrag gesloten tussen de Atjehse sultan en de Britten die hen het monopolie op de handel gaf in Atjehse peper. Voorafgaand aan de ondertekening van het Eerste Sumatra Traktaat in 1824 vielen grote delen van Sumatra onder Brits gezag. Het Britse koloniale leger heeft echter nooit de controle over het vasteland van Atjeh gehad. Toch was de interesse van de Britten in de regio een belangrijke reden voor de Atjehse sultan om in 1872 om steun te vragen aan het Britse bestuur van Singapore. In datzelfde jaar richtte de Atjehse sultan zich ook tot de Britse gezant in Washington, die net als zijn collega's in Singapore het verzoek afwees.⁹⁹

Het Sumatra traktaat had duidelijkheid geschapen over de invloedssferen van Nederland en Groot-Brittannië in Oost-Indië om zo de rust en orde te creëren die zo belangrijk was voor de handel. In de jaren die volgden op de ondertekening van het verdrag werkten de Britten en de Nederlanders samen in het bestrijden van piraterij, slavenhandel en wapensmokkel in de straat van Malakka. Ook tijdens de Atjehoorlog zou deze samenwerking voortduren. Op 4 juli 1874 stelde gouverneur generaal Loudon een zeeblokkade van Atjeh in terwijl hij een tweede militaire expeditie naar het gebied voorbereidde. Drie jaar later maakte het Nederlands-Indisch bestuur een volledig wapenembargo voor Atjeh van kracht. Vanaf dat moment kon er alleen aangelegd worden in één van de Atjehse havens met een in Batavia te verkrijgen vergunning.¹⁰⁰ De Nederlanders benadrukten tegenover de Britten dat deze maatregel nodig was in de bestrijding van het panislamisme.¹⁰¹ De zeeblokkade was volgens de *Penang association*, een organisatie van veelal Chinese handelaren in Singapore, echter enkel een dekmantel om de Nederlandse handelsbelangen te bevorderen. Woordvoerder Lord Stowel schreef op 28 november 1879 in de *Penang Gazette*: 'It would be a gross violation of neutral rights to prohibit their trade and to permit the subjects of this country to carry on an unexcluded commerce at the very same ports at which neutrals are excluded and thus to convert the blockade into a mere instrument of commercial monopoly'.¹⁰² Na onderhandelingen op hoog diplomatiek niveau besloot de Nederlandse overheid om schepen die de Britse vlag voeren niet te controleren en zo de Britten officieus toestemming te geven de blokkade van de Atjehse kust te negeren.¹⁰³

Historicus Eric Tagliacozzo stelt in zijn boek *'Secret Trades, Porous Borders. Smuggling and States along a Southeast Asian Frontier 1865-1915'* dat de periode van 1870 tot 1910 er één was waarin het Nederlandse en het Britse Rijk poogden

---

⁹⁹ Bericht van resident Westenberg aan minister van Koloniën Bosse, 12 maart 1872, Gezantschap van de Verenigde Staten/ Legatie Washington, Nationaal Archief Den Haag, Inventarisnummer 134.

¹⁰⁰ Reid, *The Contest for North Sumatra*, 105.

¹⁰¹ Tagliacozzo, *Secret trades*, 262.

¹⁰² *Penang gazette*, 28 November 1879.

¹⁰³ Tagliacozzo, *Secret trades*, 262.

hun territoria in Zuidoost Azië duidelijk af te bakenen en vast te leggen. Samenwerking en respect voor elkaars grenzen stond hierin centraal. Er kon dus geen sprake zijn van Britse hulp aan het Atjehse verzet. Ook de bevolking van de Britse koloniën in Azië leek niet geïnteresseerd in het conflict. De reactie van de Britse regering in India op de Nederlandse vraag of 'het Atjeh probleem' tot negatieve sentimenten leidde bij de lokale bevolking aldaar was: *'We have no reason to believe that the proceedings of the Dutch and Acheen have excited any great sympathy or even ordinary attention among the Mohamedans of India'*.¹⁰⁴

In de zoektocht van de Atjehers naar internationale steun was Frankrijk een logische bestemming. Al in 1856 was er diplomatiek contact tussen Atjeh en Frankrijk. In dat jaar bood de Atjehse gezant Sidi Mohamed een geschenk aan de president van de Franse Republiek aan.

In een brief van 11 oktober 1873 aan de Nederlandse minister van Koloniën berichte gezant Van Zuylen van Nijeveld dat 'door de Atjeher Tunkoo Pyah een telegram was verstuurd aan de Franse regering met het verzoek om het Atjehse sultanaat te steunen'. Ook wist het Nederlands gezantschap te melden dat een delegatie uit Atjeh onderweg was naar Parijs. Nederlandse plantage-eigenaren hadden de Atjehers te Delhi aan boord zien gaan van een Frans handelsschip. De komst van de delegatie werd breed uitgemeten in de Franse kranten. Deze berichtgeving was volgens Van Zuylen van Nijeveld objectief en dus waarschijnlijk pro-Nederlands.¹⁰⁵

De Franse overheid zag geen enkele reden om het wankelende Europese evenwicht te verstoren. Van Zuylen van Nijeveld kon al snel berichten dat de Fransen het verzoek van de Atjehers naast zich neer hadden gelegd 'in een nieuw bewijs [...] van hare welwillende gevoelens jegens ons in deze aangelegenheid'.¹⁰⁶ Fransen van der Putten hoopte met de Franse overheid samen te kunnen werken in het voorkomen van Osmaanse bemoeienis in de Atjeh kwestie. In een brief van 26 juni 1873 aan Van Zuylen van Nijeveld schrijft de minister: 'Hoewel wij gaarne erkennen geenerlei grond te hebben den khalief te verdenken van zich werkelijk door de voorstanders der

¹⁰⁴ Reid, *The Contest for North Sumatra*, 155.

¹⁰⁵ Brief van gezant van Zuylen van Nijeveld aan minister Fransen van de Putte, 11 oktober 1873, Nederlands Gezantschap te Frankrijk (Parijs), Nationaal Archief Den Haag, Inventarisnummer 930.

¹⁰⁶ Ibidem.

Atjineezen te laten gebruiken tot handelingen die in strijd zouden zijn met zijne vriendschappelijke betrekkingen tot Nederland, zou u de hoop kunnen uitdrukken dat de aandacht van der Franse agenten in Turkije en Egypte op de zaak gevestigde worde, ten einde zij, zoo eenigerlei (steun) van den kant des onderkonings kunnen ontraden en voorkomen,' en 'wij vertrouwen, zo nodig, op hare (de Franse overheid) verdere medewerking ten einde de Turksche regering te doen afzien van nadere stappen in betrekking tot deze zaak, waartoe zij van de zijde der bovenbedoelde partij, uit overdreven godsdienst ijver, wellicht mocht aangespoord worden'.¹⁰⁷

De Atjehse sultan richtte zich ook tot de Verenigde Staten van Amerika. In een brief van 14 maart 1873 maakt de Nederlandse resident in Washington B.O.T.H. Westenberg melding van het feit dat de Amerikaanse gezant te Singapore gesprekken zou hebben gevoerd met een Atjehse afvaardiging. De Amerikaanse gezant ontkende echter dat er sprake was van een overeenkomst. Een half jaar later zou het tegendeel blijken. In december 1873 krijgt het Nederlands gezantschap in Singapore een kopie in handen van een schetsversie van een traktaat tussen de Atjehse sultan en de Amerikaanse consul. In het stuk staat beschreven dat Amerika elke vijandigheid tegen Atjeh op zee tegen zou gaan. Daarnaast waren in het verdrag afspraken gemaakt over de handel in wapens. In een brief van 22 januari 1874 meldt Westenberg aan Loudon dat 'de Amerikaanse consul te Singapore zich niet onthouden heeft, en misschien nog niet onthoudt van inmenging in voor ons vijandigen zin in de Atjineesche aangelegenheid.'¹⁰⁸

Na een periode van intensieve diplomatieke druk verklaarden de Amerikanen in maart 1874 dat het traktaat niet het beleid van de regering van de Verenigde Staten representeerde en dat de consul in het ondertekenen ervan op eigen initiatief had gehandeld. Benadrukt werd dat orde en rust in de regio (gebracht door de Nederlanders) belangrijk was voor de internationale handel in Zuidoost Azië.¹⁰⁹

Waarom zagen de Amerikanen uiteindelijk toch af van het steunen van de Atjehse zaak? Het land had in de negentiende eeuw een sterke territoriale en economische ontwikkeling doorgemaakt en was goed op weg een wereldmacht te worden. Het Atjehs verzoek tot steun had echter op geen slechter moment kunnen komen. Hoewel de periode na de Amerikaanse burgeroorlog gekarakteriseerd werd door sterke groei in welvaart, brak in 1873 de *Paniek van 1873* uit. Deze periode van economische depressie waar ook West-Europa mee te maken had, zou drie jaar duren. De financiële achteruitgang maakte betrokkenheid bij een potentieel dure oorlog in het verre en onbekende Atjeh niet populair in het Amerikaanse congres. Het buitenlands beleid van de Verenigde Staten onder president Ulysses Simpson Grant kenmerkte zich dan ook door terughoudendheid. Het zou tot de beginjaren

---

¹⁰⁷ Brief van gezant van Zuylén van Nijevelt aan minister Fransen van de Putte, 26 juni 1873, Nederlands Gezantschap te Frankrijk (Parijs), Nationaal Archief Den Haag, Inventarisnummer 930.

¹⁰⁸ Bericht van resident Westenberg aan minister Fransen van de Putte, 14 maart 1873, Gezantschap van de Verenigde Staten/ Legatie Washington, Nationaal Archief Den Haag, Inventarisnummer 134.

¹⁰⁹ Bericht van resident Westenberg aan minister Fransen van de Putte, 25 maart 1874, Gezantschap van de Verenigde Staten/ Legatie Washington, Nationaal Archief Den Haag, Inventarisnummer 134.

van de twintigste eeuw duren voordat de Verenigde Staten onder het presidentschap van Theodoor Roosevelt een assertiever buitenlandbeleid zou voeren.

Ook de Italiaanse consul in Singapore kreeg bezoek van Atjehse diplomaten. Op 16 februari 1873 ontving de toenmalige minister van Koloniën Fransen van de Putte een telegram van gouverneur-generaal Loudon met het volgende bericht: 'Consul-Generaal Singapore berigt verraad van Atjeh. Gezantschap heeft aldaar hulp van Consuls Amerika en Italië tegen ons gevraagd'¹¹⁰. Dit verontruste de Nederlandse overheid enigszins. De Italiaanse consul te Singapore had namelijk 'meermalens laten blijken dat hij de Nederlandse aanwezigheid in het gebied niet gunstig gezind was'.¹¹¹ De Italiaanse regering liet echter al snel per telegraaf weten dat er geen sprake zou zijn van Italiaanse inmenging in de Nederlandse aangelegenheden in Atjeh.¹¹²

In de twee jaren voorafgaand aan de oorlogsverklaring van Nieuwenhuijzen draaide de Nederlandse inlichtingendiensten op volle toeren. Agenten in Singapore, Washington, Londen en Parijs berichtte bijna dagelijks terug naar de ministeries van Buitenlandse Zaken en Koloniën over de ontwikkelingen rond de verschillende Atjehse diplomatieke missies. In een brief aan gouverneur-generaal Loudon reageert minister Fransen op het bericht dat Atjeh aan Italië en de Verenigde Staten hulp heeft gevraagd in het bestrijden van de Nederlanders. 'Wij hebben het regt om voor een en ander rekenschap en verantwoording te vragen, en wij mogen nu niet rusten voordat onze betrekkingen tot Atjeh zodanig geregeld zijn, dat zulk een onwaardig spel, als Atjeh thans weder met ons speelt, voor het vervolg onmogelijk wordt gemaakt. Wij zouden een grote schrede achteruit doen als en voor geheel Europa en Amerika een bewijs van zwakheid geven als wij niet flink doortasten.'¹¹³ Deze harde Nederlandse opstelling, mogelijk gemaakt door de overtuigende steun van de Britten en de Russen, droegen er aan bij dat de Atjehers niet slaagden in hun pogingen om internationale steun te verwerven.

Dat de Atjehse diplomatieke missies erin faalden steun te verwerven van de internationale politieke wereldspelers wil niet zeggen dat zij geheel alleen stonden in hun protest tegen het Nederlands optreden. De aanwezigheid van de Atjehse diplomaten in de verschillende Europese hoofdsteden, Washington en Singapore zorgde ervoor dat de oorlog publiciteit kreeg. Vooral in landen met een grote islamitische bevolking groeide hierdoor de solidariteit met de Atjehse bevolking. Dit kwam tot uitdrukking in beperkte financiële steun en enkele strijders die op eigen initiatief naar Atjeh afreisden. In 1874 werd in Singapore circa honderdduizend dollar opgehaald voor de Atjeh-oorlog.¹¹⁴ Een klein aantal Javanen zag het meevechten in

---

¹¹⁰ Officieele bescheiden betreffende het ontstaan van den oorlog tegen Atjeh in 1873, van regeringswege uitgegeven ter algemeene landsdrukkerij in 1881, Telegrammen, 45.

¹¹¹ Telegram van gouverneur-generaal Loudon aan minister Fransen van de Putte, 16 februari 1873, Gezantschap van de Verenigde Staten/ Legatie Washington, Nationaal Archief Den Haag, Inventarisnummer 134.

¹¹² Bericht van resident Westenberg over het telegram van de Italiaanse consul te Singapore aan het Nederlandse ministerie van Koloniën, 2 maart 1873, Gezantschap van de Verenigde Staten/ Legatie Washington, Nationaal Archief Den Haag, Inventarisnummer 134.

¹¹³ Officieele bescheiden betreffende het ontstaan van den oorlog tegen Atjeh in 1873, van regeringswege uitgegeven ter algemeene landsdrukkerij in 1881. Brieven van de minister van Koloniën, 58.

¹¹⁴ Reid, *The Contest for North Sumatra. Atjeh*, 147.

Atjeh als een vervanging voor de *Hadj*. De meeste steun, zowel financieel als materieel ontving de Atjehse sultan van aangrenzende koninkrijkes. Deze, veelal niet-islamitische volkeren, deelden het wantrouwen tegenover de buitenlandse indringers en sloten zich daarom aan bij het Atjehs verzet.¹¹⁵ Deze steun zou echter niet voldoende zijn om de militaire overmacht van de Nederlanders te weerstaan.

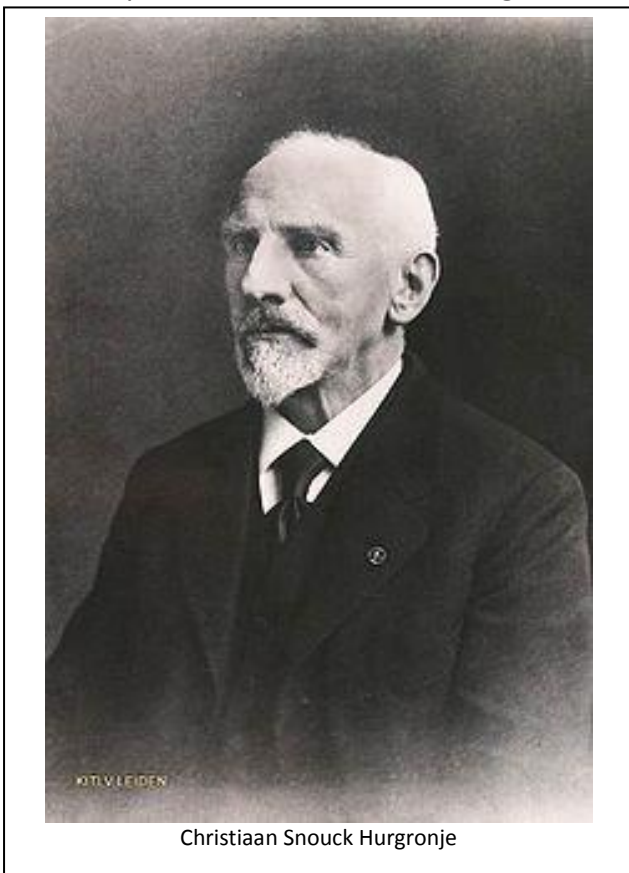
¹¹⁵ Reid, *The Contest for North Sumatra. Atjeh*, 153-155.

5. Snouck Hurgronje, Van Heutsz en eind van de Atjeh-oorlog

Twee mannen zijn doorslaggevend geweest in het beëindigen van de Atjeh-oorlog. In 1889 werd Arabist en islamoloog Christiaan Snouck Hurgronje aangesteld als rijksambtenaar te Nederlands-Indië. Twee jaar later werd hij voor het eerst naar Atjeh gestuurd om verslag te doen van de religieuze en politieke situatie in het gebied. Snouck Hurgronje zou in de jaren die volgden uitgroeien tot een bepalende persoon in het Nederlands beleid met betrekking tot Atjeh. In 1898 werd Hurgronje benoemd tot naaste medewerker van civiel en militair gouverneur Joannes Benedictus van Heutsz. Deze ervaren legerleider was naar Atjeh gekomen met één doel: het onderwerpen van het georganiseerde Atjehse verzet onder de soevereiniteit van de Nederlandse koningin. Samen met Snouck Hurgronje slaagde hij in 1903 grotendeels in deze taak.

5.1 Associatie door Educatie

Volgens Snouck Hurgronje had de Atjeh-oorlog zich ontpopt tot een volksoorlog die alleen te winnen was door Atjehse volk achter zich te krijgen. Hij was van mening dat de exploitatietheorie in Nederlands-Indië achterhaald was en dat de bevolking zou moeten profiteren van ontwikkeling onder een krachtige leiding.

Het uitbuiten van de koloniën zorgde er volgens hem voor dat volkeren in opstand kwamen en dat de koloniën op den duur verloren zouden gaan.¹¹⁶ Om economische ontwikkeling voor de bewoners van Atjeh te stimuleren stelde Snouck Hurgronje een verbetering van het onderwijssysteem voor 'inlanders' voor.

Volgens hem 'zagen de islamieten in Zuidoost-Azië ook wel de tekortkomingen van de islam en accepteren zij daarom graag het onderwijs en de opvoeding van de Nederlanders om deze gaten te vullen. De uitdaging van Nederland is om een manier te vinden om dit onderwijs te bieden zonder van de moslims bekering te verlangen.'¹¹⁷

¹¹⁶ C. Snouck Hurgronje, *Nederland en de Islam, 4 voordrachten door Snouck Hurgronje gehouden in de Nederlandsch-Indische bestuursacademie in maart 1911* (Leiden 1911).

¹¹⁷ Snouck Hurgronje, *De islam in Nederlandsch Indië*, 45.

Snouck Hurgronje was geen tegenstander van militair optreden. Ontwikkeling van het volk kon pas geschieden als er rust en orde was. Snouck Hurgronje liet in 1892 optekenen dat met enkel druk uitoefenen van achter de concentratielinie niets bereikt werd. Het streven naar beheersing van het land door beheersing van de havens was volgens hem naïef. Alleen een krachtdadige onderwerping van de *oelama* gevolgd door een behoorlijke bestuur kon volgens Snouck Hurgronje tot orde leiden.¹¹⁸ De regering moest het geloofsdogma met rust laten. 'Zij is ook niet gevaarlijk voor de overheid. Oproerige bewegingen die vast zitten aan de islam nemen enkel onontwikkelden uit misverstand mee. De vrijheid van het belijden van het geloof staat buiten kijf. Het probleem is echter dat de Islam een systeem is geworden die het Nederlands gezag niet meer accepteert onder invloed van het panislamisme'.¹¹⁹ Het overgrote deel van de Indische moslim hield zich volgens Snouck Hurgronje niet bezig met de politiek. De kleine groep die dit wel deed moest volgens hem bestreden worden. De Atjehers zouden zich moeten gaan associëren met de Nederlandse cultuur. Na materiele inlijving diende volgens Snouck Hurgronje geestelijk inlijving te volgen. Het beleid in Atjeh richtte zich volgens hem teveel op de materiele inlijving. Niet godsdienst, maar het hebben van een gemeenschappelijke Nederlandse cultuur zou het volk van Atjeh moeten samenbinden. Het gebrek aan investering in onderwijs voor de Atjehse bevolking was volgens Snouck Hurgronje dan ook een schande. Zodra de Atjehers zich deel zouden gaan voelen van het Nederlandse Rijk zou hun loyaliteit aan de *Umma al-Islamiyya* vanzelf afnemen.¹²⁰

Volgens Snouck Hurgronje moesten de Nederlandse bestuurders zich niet richten op de rituele en religieuze uitingen van de islam, maar op het bestrijden van het panislamisme. De rol die de *oelama* in Atjeh op zich namen was in zijn ogen te politiek van aard. De geestelijken waren volgens hem een belangrijke instigator van het gebrek aan acceptatie voor de Nederlandse aanwezigheid in het gebied. De enige manier om de *oelama* het zwijgen op te leggen was volgens Snouck Hurgronje hard militair optreden. Pas als er rust en orde was konden de eerste stappen gezet worden in het geestelijk pacificeren van de Atjehse bevolking.¹²¹ De militaire campagne zou volgens Snouck Hurgronje onder leiding moeten staan van generaal Joannes van Heutsz. Na lang lobbyen bij de Nederlands-Indische overheid in Batavia lukte het Snouck Hurgronje om Van Heutsz in 1898 benoemd te krijgen tot civiel en militair gouverneur van Atjeh. Jaren van intensieve militaire campagnes zouden volgen, met als slotstuk de overgave van sultan Toeankoe Mohammed Daoed in 1903.

---

¹¹⁸ Damste, 'Snouck Hurgronje en Atjeh', 108.

¹¹⁹ Snouck Hurgronje, *Nederland en de Islam*, 54-55.

¹²⁰ Snouck Hurgronje, *Nederland en de Islam*, 85.

¹²¹ Reid, *The Contest for North Sumatra*, 276.

5.2 Generaal Van Heutz en het 'eind' van de oorlog

Al in 1881 bracht de Nederlandse overheid een verklaring uit waarin zij de winst in de oorlog tegen Atjeh claimde. De realiteit was anders. Het Nederlands-Indische leger had anno 1881 te kampen met een gebrek aan fitte troepen en een economische crisis die geheel Nederlands-Indië in zijn greep hield. Dit maakte dat de dure oorlog in Atjeh snel aan populariteit verloor. De vier daaropvolgende jaren tekende zich door terreinverlies.

Joannes Benedictus van Heutz

Een verwoest Gayo dorp

Vooraf in de noordelijke provincies Sigle en Samalanga leefde het verzet vurig op. Het Nederlands-Indisch leger trok zich in 1885 terug tot in Katuradja en de haven van Uleeheue. In de jaren daarop lukte het de Nederlanders langzaam maar zeker om de controle over Atjeh te vergroten. Een belangrijke factor hierin was de handelsbarrière die Nederland door zijn overmacht op zee kon realiseren. De Nederlandse marine bleek in staat de toevoer van wapens aan het verzet grotendeels tegen te gaan.

Al in zijn eerste jaar in Atjeh wist generaal Van Heutz het centrum van de rebellen, Keumala, in te nemen. Onder grote militaire druk onderwierp sultan Toeankoe Mohammed Daoed zich in 1903, waardoor een eind kwam aan een grootschalig georganiseerd verzet en de dertig jaar durende oorlog eindelijk voorbij was. In de tien jaar van opportuun militair optreden van de Nederlanders onder leiding van Van Heutz hadden meer dan twintigduizend Atjehers de dood gevonden. Tot aan het gedwongen vertrek in 1942, toen de Japanners het bestuur over het gebied overnamen, zouden de Nederlanders in Atjeh regelmatig worden opgeschrikt door bloedige aanslagen. Deze 'Atjeh moorden' lieten zien dat de militaire overwinning de onvrede bij de bevolking over de Nederlandse aanwezigheid in het gebied niet weggenomen had. Het militaire machtsvertoon van Van Heutz had wel voor elkaar gekregen dat georganiseerd verzet op grote schaal stopte. Hoewel het conflict voort duurde, was daarmee de oorlog in 1903 voorbij. De Atjehse vastberadenheid was uiteindelijk geen match voor de Nederlandse kanonnen.

Zonder internationale financiële en militaire steun delfde het Atjehse verzet het onderspit tegen de beter bewapende Nederlanders.

Van Heutsz en zijn staf bekijken de bestorming van Batoe Lliq in februari 1901

Conclusie:

De Atjeh-Oorlog is de geschiedenis ingegaan als één van de meeste bloedige oorlogen ooit gevoerd door het Nederlands-Indisch leger. Het veertigjarige conflict zou het leven kosten aan meer dan honderduizend mannen vrouwen en kinderen.

De Atjehse bevolking zag de collaboratie van de *uleebalang* met de Nederlanders als verraad en schaarde zich massaal achter de geestelijkheid, de *oelama*. Hierdoor werd religie een centraal thema in de oorlog. De *oelama* riepen op tot *jihad* en wisten daarmee de bevolking te verenigen in verzet tegen de Nederlandse inmenging in Atjeh. Een mengelmoes van nationale trots en religieuze sentimenten maakte dat de Atjehse strijders 'met ongeëvenaarde moed en standvastigheid streden'.¹²² Dit overrompelde het Nederlands-Indische leger volledig en leidde ertoe dat de eerste Atjeh expeditie vroegtijdig afgebroken werd. De Nederlandse beleidsmakers wisten niet goed om te gaan met het religieuze aspect van de oorlog. De drang van de Nederlands-Indische overheid om de traditionele wetten en structuren te scheiden van islamitische tradities getuigt van onwetendheid over de vervlechting van religie en bestuur in de Atjehse samenleving. Sinds de regeerperiode van sultan Iskander Muda aan het begin van de zeventiende eeuw was de islam officieel verbonden met het politieke systeem. Van een duidelijk onderscheid tussen staat en religie kunnen we sindsdien niet spreken. Hoewel de het sultanaat de steun genoot van het overgrote deel van de Atjehse bevolking realiseerde zij zich dat zij zonder internationale militaire, financiële en politieke steun het onderspit zou delven tegen de beter bewapende Nederlanders.

In 1873 kwam de Atjehse diplomaat Abd al-Rahman al-Zahir aan in Istanbul om daar om de steun van de Osmaanse sultan Abdülaziz te vragen. Deze alim en tevens adviseur en stervader van de sultan van Atjeh, genoot veel aanzien in de islamitische wereld. Niet in de minste plaats doordat hij bloedverwant was van de sharif van Mekka. Zijn aanwezigheid in Istanbul zorgde bij de *Corps Diplomatique* in de Osmaanse hoofdstad voor een storm van geruchten. De goede relatie die Rahman al-Zahir in Istanbul wist op te bouwen met voormalig Grootvizier Midhat Pasha en de Osmaanse media bezorgde hem enkele vroege successen. Zo sprak hij meer dan een uur met Grootvizier Şirvanlı Mehmed Rüşdi Pasha en wist hij de Egyptische Kedive Isma'il Pasha te overtuigen van de noodzaak van het verlenen van steun aan de Atjehse strijders. Rahman al-Zahir legde het conflict met de Nederlanders uit als een religieuze oorlog. Op deze manier trachtte hij gebruik te maken van de claim van sultan Abdülaziz op het beschermheerschap over de internationale islam.

Rahman al-Zahir vond in Istanbul een Osmaans Rijk dat op zijn retour was. De Krimoorlog had de financiële en militaire zwakte van de Turken aangetoond en het Rijk achtergelaten met een enorme schuld. De luxueuze levensstijl van Abdülaziz samen met zijn onpopulaire bezuinigingsmaatregelen deden zijn reputatie bij de

---

¹²² Fortuijn, *Atjeh in de Tweede Kamer*, 126.

Atjehse bevolking weinig goeds. Om zijn populariteit te vergroten propageerde de sultan in toenemende mate het ideaal van een wereldwijde gemeenschap van moslims, een *Umma al-Islamiyya*, met hem aan het hoofd. Belangrijke denkers binnen dit panislamistisch gedachtegoed waren Jamal al-Din al-Afghani en Muhammad Abduh. Alle argumenten van Rahman al-Zahir ten spijt strekte de islamitische wereld voor deze panislamisten enkel 'van Mekka tot Marrakech'. Zij hadden weinig interesse in de moslims van Noord-Sumatra.¹²³ Hun voertaal was Arabisch, een taal die maar weinig Atjehers eigen waren. Als gevolg hiervan werd het panislamistisch denken niet of nauwelijks overgenomen door de bevolking van Atjeh.

De Nederlandse gezant te Istanbul Heldewier vond in de Russische ambassadeur generaal Ignatiev zijn belangrijkste bondgenoot. De Russen zagen in de claim op het kaliefchap van Abdülaziz een gevaar voor de regionale stabiliteit. Daarbij kwam dat de Turken tijdens de Krimoorlog Rusland het beschermheerschap van de christelijke populatie binnen de Osmaanse grenzen was ontzegd. Tsaar Alexander II kond daarom niet toestaan dat sultan Abdülaziz wel succesvol de verantwoordelijkheid zou claimen over geloofsgenoten die buiten de grenzen van zijn rijk woonden.

De Krimoorlog had de zwakte van het Osmaanse Rijk aangetoond en sultan Abdülaziz wist dat hij zich niet nog een conflict met een West-Europese grootmacht kon veroorloven. Doordat het panislamisme zich voornamelijk concentreerde op de Arabische wereld, Perzië en de Sahel, kon de sultan zonder al teveel kritiek onder zijn verantwoordelijkheid als kalief uitkomen. Hoewel in de koffiehuisen van Istanbul en in de Arabische kranten de Atjeh-oorlog een populair gespreksonderwerp was en Rahman al-Zahir in Midhat Pasha een invloedrijke medestander aan het Turkse hof had gevonden, was het toezeggen van militaire steun aan Atjeh nooit een reële optie voor de Osmaanse sultan. Als uitleg naar zijn panislamistische achterban noemde de Osmaanse sultan zijn taak als kalief volledig religieus van aard. Heldewier en Ignatiev hadden hem weten te overtuigen dat het conflict tussen Atjeh en Nederland een territoriaal en politiek geschil was en geen gevaar vormde voor de islam in Nederlands-Indië.

Als signaal bood Abdülaziz nog wel zijn diensten aan als bemiddelaar in het conflict. Hij hoopte dat de oorlog op deze manier op een 'menselijke manier' tot zijn eind zou kunnen komen. Het Nederlandse ministerie van Koloniën zag in dit aanbod een verkapte poging van de sultan om zich alsnog te mengen in wat minister Fransen van der Putte zag als een binnenlandse aangelegenheid van het Koninkrijk der Nederlanden. Hij wees het aanbod van de Turken dan ook resoluut van de hand. Controle over Atjeh was volgens hem nou eenmaal nodig om aan zijn internationale verantwoordelijkheid om de wateren van Malakka veilig te houden te voldoen.

Voor ideologische sturing richtten de Atjehers zich eerder tot Mekka dan tot Istanbul. Grote aantallen Atjehse pelgrims trokken jaarlijks naar Mekka om daar de in de islam verplichte Hadj te voltooien. Een select aantal van hen bleef voor langere

---

¹²³ Van Krieken, *Snouck Hurgronje en het panislamisme*, 8.

tijd in de Heilige Stad om in één van de Madrasas de conservatieve islam te bestuderen. Het bloedverwantschap tussen Rahman al-Zahir en de sharif van Mekka versterkte de band tussen het Atjehse sultanaat en de machtshebbers in Mekka verder. Hoewel Mekka officieel geen deel uitmaakte van het Osmaanse Rijk, maar enkel een protectoraat was, was de sharif terughoudend in het toezeggen van militaire steun aan Atjeh zonder de goedkeuring van sultan Abdülaziz. De kleinschalige militaire, materiele en financiële steun die het Atjehse verzet wist te verwerven kwam niet uit Mekka of Istanbul maar uit Singapore, Java en aangrenzende koninkrijkes op Sumatra.

De Nederlandse beleidsmakers zagen in het panislamisme desalniettemin een groot gevaar dat ingedamd diende te worden. Zij vaardigden strenge wetten uit die de bewegingsvrijheid van Arabische *oelama* in Atjeh moesten beperken met als doel het conflict zoveel mogelijk binnen de grenzen van Atjeh te houden. Middels een goed functionerend internationaal inlichtingennetwerk, volgde de Nederlandse overheid de pogingen van de Atjehse *oelama* om internationale steun te verwerven op de voet. De minimale steun die de Atjehse strijders wisten te verwerven werd gefrustreerd door de Brits-Nederlandse samenwerking op zee die de handel in en smokkel van wapens tegen ging.

Het Atjehse verzoek om steun in de strijd tegen de Nederlanders aan verschillende andere Europese overheden zorgde voor een golf van diplomatieke activiteit. De wankelende balans die na de Krimoorlog was ontstaan werd gekoesterd door de grootmachten Groot-Brittannië, Frankrijk, Italië en Rusland. De financiële crisis die mede naar aanleiding van de Krimoorlog in 1873 uitbrak maakte de rust en orde die nodig was om handel te drijven extra belangrijk. Groot-Brittannië, Frankrijk en Italië hoefden hierdoor niet lang na te denken en wezen het verzoek van het Atjehse sultanaat af. Na enige twijfel besloot ook de Verenigde Staten het verzoek af te wijzen. Ook in de Verenigde Staten stagneerde in 1873 de economische groei. Een potentiële dure oorlog in het verre Nederlands-Indië kon daardoor op weinig steun rekenen in het Amerikaanse congres.

Zonder grootschalige internationale hulp was het Atjehse verzet kansloos tegen de militaire overmacht van de Nederlanders. Het door Christiaan Snouck Hurgronje en Joannes van Heutsz voorgestane beleid van hard militair optreden tegen de *oelama* bleek succesvol. Hoewel de Nederlanders er nimmer in slaagden volledige rust en orde te brengen in Atjeh en tot de komst van de Japanners in 1942 regelmatig werden opgeschrikt door aanslagen, kwam in 1903 met de officiële overgave van sultan Mohammad Daoed een eind aan het grootschalig georganiseerd verzet. Joannes van Heutsz werd bij terugkeer in Nederland ontvangen als een glorieuze overwinnaar en kreeg de bijnaam 'de pacificator van Atjeh'. Of er daadwerkelijk winnaars waren in dit twintig jaar durende conflict valt echter te betwijfelen.

Bibliografie:

Literatuur:

- Al Faruqi, M. J., 'Umma: the orientalists and the qur'anic concept of identity', *Journal of Islamic Studies* 16-1 (2005).
- Alfian, T.I., 'Aceh and the holy war (Prang Sabil)', in: A. Reid (ed.), *Verandah of violence* (Singapore 2006) 109-121.
- Anderson, B., *Imagined Community. Reflections on the Origins and Spread of Nationalism* (Londen 1983).
- Arnold, T.W., *The caliphate* (Oxford 1924).
- Berg van den, L. W. C., 'Het Panislamisme', *de Gids* 11 (1900).
- Boswell, D. and J. Evans (ed.), *Representing the Nation: A reader. Histories heritage and museums* (Londen 1999).
- Bruinessen van, M., *Studies of Sufism and the Sufi Orders of Indonesia* (Utrecht 1998).
- Daalen van, H.B., 'De Enquete over den mislukten tocht naar Atjeh', *Java Bode* 131-132 (1873).
- Damste, H. T., 'Snouck Hurgronje en Atjeh', *Koloniaal Tijdschrift* 2 (1927) 97-112.
- Dijkstra, H., 'Onze houding tegenover den islam', *De stemmen des tijds* 587-608.
- Goksoy, I.H., 'Ottoman-Aceh relations as documented in Turkish sources', in: R.M. Feener, P. Daly en A. Reid (ed.), *Mapping the Acenese Past* (Leiden 2011) 65-85.
- Guber, Levinson en Mazaev (ed.), *Politika Kapitalischtischen Derzhav i natsional'no-Osvoboditel'oe Dvizhenie Ingo-Vostochnoi Azii (1871-1917)* (Moskou 1965).
- Haarlemmer Courant, 4 juni 1873.
- Hall, D.G.E., *A history of South-East Asia* (Londen 1964).
- Heck, P. L., 'Jihad revisited', *The Journal of Religious Ethics* 32-1 (2004) 95-128.
- Holt, P.M., A.K.S. Lambton en B. Lewis, *The Cambridge History of Islam* (Cambridge 1977).
- Hooker, M.B., (ed.), *Islam in South-East Asia* (Leiden 1983).
- Johnson, R., 'The decline of the Ottoman Empire, c.1798-1913', *History review* 1 (2005) 3-8.
- Kern, R.A., *De Islam in Indonesië* (Den Haag 1947).

- Kern, R.A. *Geschiedenis van Nederlandsch-Indië I* (Amsterdam 1938).
- Koningsveld van, P.S., *De geschiedschrijving van een koloniale expansie-oorlog. Vijftig jaar na de dood van Snouck Hurgronje* (Leiden 1987).
- Koningsveld van, P.S., *Snouck Hurgronje's 'Izhaar oel-islam'* (Leiden 1985).
- Kruijt, J. A., *Atjeh en de Atjehers. Twee jaren blokkade op Sumatra's Noord-Oost Kust* (Leiden 1877).
- Laffan, M.F., *Islamic Nationhood and Colonial Indonesia. The Umma below the winds* (Londen 2003).
- Maaten van der, K., *Snouck Hurgronje en de Atjeh-Oorlog* (Leiden 1948).
- Merry, M. S. and J. A. Milligan, 'Complexities of Belonging in Democratic and Democratizing Societies: Islamic Identity, Ethnicity and Citizenship in the Netherlands and Aceh', *Journal of Muslim Minority Affairs* 29-3 (2009) 311-323.
- Meyden van der, F.R., *Zuidoost-Azië 1930-1970. De erfenis van het kolonialisme en het nationalisme* (Londen 1974).
- Morris, E. E., *Islam and politics in Aceh: A study of Center-Periphery relations in Indonesia* (New York 1983).
- Nijgh, H., *Het journaal van luitenant-ter-zee Henricus Nijgh 1873-1874. Bezorgd en ingeleid door Herman Stapelkamp* (Zutphen 2010).
- Palmer, A., *The decline and fall of the Ottoman Empire* (Londen 1992).
- Penang Gazette, 28 november 1879.
- Proctor, J.H., (ed.), *Islam and international relations* (Londen 1965).
- Reid, A. 'Colonial transformation: a bitter legacy', in: A.Reid (ed.), *Verandah of Violence* (Singapore 2006) 96-109.
- Reid, A., *The Blood of the People. Revolutions and the end of traditional rule in northern Sumatra* (Kuala Lumpur 1979).
- Reid, A., *The Contest for North Sumatra. Atjeh, the Netherlands and Britain 1858-1898* (Kuala Lumpur 1969).
- Reid, A., 'The pre-modern sultanate's view of its place in the world', in: A.Reid (ed.), *Verandah of Violence* (Singapore 2006) 52-72.
- Saygin, T., en M. Önal, "Secularism' from the last years of the Ottoman empire to the early Turkish republic", *Journal for the study of religion and ideologies* 7-20 (2008) 26-48.
- Siegel, J., *The rope of God* (Berkeley 1969).
- Snouck Hurgronje, *Ambtelijke adviezen (1889-1936)* (Den Haag 1965).
- Snouck Hurgronje, C., *De Atjehers II* (Leiden 1906).

- Snouck Hurgronje, C., *Mekka in the latter part of the 19th century: Daily life, customs and learning of the Moslims of the East-Indian- Archipelago* (Leiden 2006).
- Snouck Hurgronje, C., *Nederland en de Islam* (Leiden 1911).
- Snouck Hurgronje, C., *De islam* (Baarn 1912).
- Snouck Hurgronje, C., *De islam in Nederlandsch Indië* (Baarn 1913).
- Steenbrink, K., *Dutch colonialism and Indonesian Islam. Contacts and Conflict 1596-1950* (New York 2006).
- Tagliacozzo, E., *Secret trades, porous borders, smuggling and stated along a Southeast Asian frontier, 1865-1915* (Yale 2005).
- Veer van het, P., *De Atjeh-Oorlog* (Amsterdam 1969).
- Quartaert, D., *The Ottoman empire, 1700-1922* (New York 2005).

Bronnen:

- Fortuijn, J.A., *Atjeh in de Tweede Kamer: debatten bij de behandeling der begrooting van Nederlandsch-Indië voor 1898* (Amsterdam 1897).
- Gezantschap, Consulaat, Consulaat-Generaal te Constantinopel/Istanbul, Nationaal Archief Den Haag, Inventarisnummer 230.
- Gezantschap van de Verenigde Staten/ Legatie Washington, Nationaal Archief Den Haag, Inventarisnummer 134.
- Krieken van, G. S., Snouck Hurgronje en het panislamisme: lezing gehouden voor het Oosters Genootschap in Nederland op 12 maart 1884 (Leiden 1885).
- Legatie Turkije en de Levant, Nationaal Archief Den Haag, Inventarisnummer 452.
- Ministerie van Buitenlandse Zaken A-dossiers, Nationaal Archief Den Haag, Inventarisnummer 111.
- Ministerie van Koloniën: Memories van Overgave 1917, Nationaal Archief Den Haag, Inventarisnummer 157.
- Nederlands Gezantschap te Frankrijk (Parijs), Nationaal Archief Den Haag, Inventarisnummer 930.
- *Officieele bescheiden betreffende het ontstaan van den oorlog tegen Atjeh in 1873* (Den Haag 1881).
- *Politiek verslag Atjeh 1927, Koloniaal Archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken Den Haag*, Inventarisnummer 221*/28.
- Ministerie van Koloniën: Rapport der commissie. Benoemd bij besluit van den gouverneur-generaal van Nederlands-Indië van den 18den mei 1873, No1. Tot het instellen van een omstandig onderzoek met opzigt tot het geheele beloop der, krachtens het besluit van den 14den maart 1873, ondernomen expeditie tegen het rijk van Atjeh, Nationaal Archief Den Haag, Inventarisnummer 6551 B.